

De Filosoof

PASSIE

Miriam van Reijen

Onbewust en onwetendheid

Lotte Savelsberg

Erasmus

Jan van der Spoel

**De invloed van emoties op
besluitvorming**

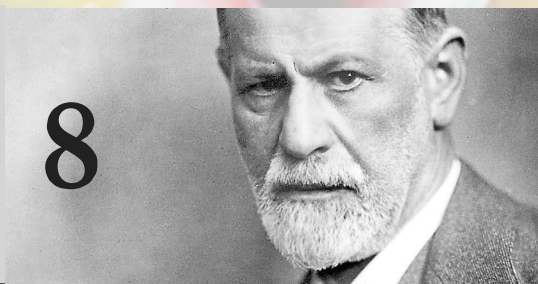
Dieter Birnbacher

Schopenhauer over affecten

Miriam van Reijen

Onbewust en onwetend
Spinoza en Freud over de passies

8

Lotte Savelsberg

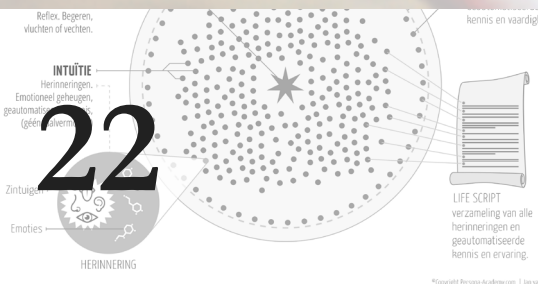
Erasmus
Passie voor het geloof in
Lof der Zotheid

12

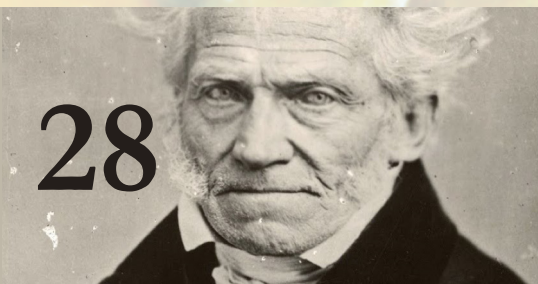
Jan van der Spoel
De invloed van emoties
op besluitvorming

22

Dieter Birnbacher
Schopenhauer over
affecten
De valstrik van emoties

28

3	Editorial	26	Mijn onderzoek
4	Afscheidsrede Albert Visser	32	Grote denkers over passie
6	Filmrecensie	33	FUF-bestuur
15	Het Lettermannetje	34	Agenda
16	Afgestudeerd	35	Vacature redacteur en vormgever
18	Inzendingen		
19	Filosofiegeschiedenis in titelpagina's - nr. 5		

Colofon

De Filosoof is een periodieke uitgave van de Faculteitsvereniging van Utrechtse Filosofiestudenten voor het departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht

HOOFDREDACTIE

Francien Homan

EINDREDACTIE

*Mels-Werner Dees
Pieter Broersen*

REDACTIE

*Fleur Petit
Francien Homan
Mels-Werner Dees
Mirjam de Bruin
Pieter Broersen*

VORMGEVING

*Esther de Haas
Fleur Petit*

OMSLAG EN ILLUSTRATIES

Fleur Petit

OPLAGE

500

ADRES

Janskerkhof 13A,
3512 BL Utrecht

E-MAIL

de.filosoof@phil.uu.nl

WEBSITE

<http://fufexpluribusunum.nl/links/de-filosoof/>

KOPIJ

de.filosoof@phil.uu.nl
deadline nr. 73: 14 oktober

De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen te wijzigen of in te korten.

Actie

Francien Homan

Veel filosofen moesten niets van passie hebben. In de oudheid sprak Zeno over de passies als een commotie van de ziel, het tegenovergestelde van de rede. Kant zag passie als een vergif en Spinoza plaatst passies tegenover acties, passief tegenover actief. Voor de romantici zijn passies echter een voorwaarde voor het leven: wat is een leven zonder passie? Zonder gevoel? Zonder verbinding? Zonder die sublieme ervaring die ervoor zorgt dat we niet zomaar overleven maar *leven*? En ach, de rede? Die is slechts de slaaf van de passies, hoor ik Hume al zeggen. Zelf zou ik niet zo ver willen gaan, maar pleiten voor een gezonde balans tussen ratio en passie: de een geen slaaf, de ander geen vergif, maar beide noodzakelijk om een volledig leven te kunnen leiden.

Passie is vaak een drijvende kracht achter wat we doen: het vertelt ons welke richting we uit moeten gaan en zet ons soms aan tot de gekste dingen. Neem bijvoorbeeld

de bergbeklimmer op de voorkant van deze *Filosoof*. Mij lijkt het een hoogst oncomfortabele onderneming, maar de passie voor bergbeklimmen, de euforie van het bereiken van de top, weegt bij hem vele malen zwaarder dan de kleine ongemakken onderweg. Andersom kan iemand anders misschien niet begrijpen dat ik uren achter elkaar kan bezig kan zijn met het plaatsen van muzieknoden op papier tot ze eindelijk in de perfecte volgorde staan. En zo heeft iedereen zijn of haar passie. Maar passie is meer dan dat. Passie is emotie, passie is inspiratie. Het is liefde en motivatie. Ik denk dat we juist zonder passies passief zijn, ze zetten immers aan tot handelen en laten ons ten volle in het moment leven. Waarbij soms de rede even om de hoek komt kijken om streng op te merken: verlies je niet in de passies, maar blijf redelijk.

Namens de redactie van *De Filosoof* wens ik jullie heel veel plezier met het lezen van dit nummer en een zomer vol passie!

Ook in afscheidsrede maakte Visser het complexe toegankelijk

Afgelopen voorjaar is **prof.dr. Albert Visser** met emeritaat gegaan. Meer dan een decennium lang is hij hoogleraar in logica en de grondslagen van de wiskunde geweest aan de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoek richtte zich op fundamentele logica en kunstmatige intelligentie. Hij was altijd op zoek naar de verbanden tussen logica, wiskunde en filosofie. **Jetze Zoethout**, research masterstudent filosofie en wiskunde, woonde het afscheidscollege van Visser bij en deelt zijn gedachten hierover met *De Filosoof*.

Terwijl Alberts afscheidsrede op het punt stond te beginnen en de decaan van de faculteit Geesteswetenschappen nog een laatste lofzang op Alberts academische carrière hield, was op de schermen in de zaal de titel van de rede al te zien: ‘Theorieën vanbinnen en vanbuiten’. Ja, dacht ik, dat is een geschikt onderwerp voor Alberts afscheidsrede. Theorieën lopen als een rode draad door zijn onderzoek. Meer onderbewust zat ik alvast te fantaseren over hoe Albert dit enorm complexe onderwerp dan zou introduceren. Het was bijna ondenkbaar dat Albert simpelweg zou beginnen met een zin als: ‘Deze rede gaat over theorieën; laat ik eens uitleggen wat dat zijn.’ Ongetwijfeld had hij een slimme en vermakelijke manier bedacht om de aanwezigen die minder bekend waren met zijn

onderzoek een ingang te bieden in deze materie.

Kinderboek

Ik werd niet teleurgesteld. Nadat Albert het woord had genomen, verscheen op de schermen een tekening uit een kinderboek. Op deze tekening was te zien hoe Uil, die graag tranentheë wilde maken, aan verdrietige dingen dacht. Hij dacht aan lepels die achter het fornuis zijn gevallen en dus niet meer terug te vinden zijn en aan potloodjes die te klein zijn geworden om nog mee te schrijven. Albert wist ons te vertellen waar Uil precies verdrietig om was: Uil was verdrietig om het verlies van mogelijkheden. Met de lepeltjes kon niemand meer eten en met de potloodjes kon niemand meer schrijven. Het doel van Albert was om te laten zien dat zoiets niet

altijd aanleiding is tot droefheid. Dat in zijn vakgebied een vermeende zwakte plotseling om kan slaan in een kracht.

Het bovenstaande is een goed voorbeeld van de manier waarop Albert in zijn afscheidsrede complexe onderwerpen toegankelijk maakte, en overigens ook van zijn didactische stijl in het algemeen. Laten we nog wat leuke voorbeelden bekijken; ik denk dat die de lezer een goed beeld geven van Alberts rede in zijn geheel. De verloren lepeltjes vinden al snel een tegenhanger in de zogeheten nonstandaardgetallen. Dit zijn getallen die heel erg lijken op de gewone getallen die iedereen kent, behalve dat we ze nooit kunnen bereiken door te beginnen met tellen vanaf nul. Net zo zijn de verloren lepeltjes echt wel lepeltjes, maar

“In Vissers vakgebied kan een vermeende zwakte plotseling omslaan in een kracht”

zullen we ze helaas nooit meer vinden. Toch zijn de nonstandaardgetallen bijzonder nuttig in de formele rekenkunde. Het feit dat we weten dat deze nonstandaardgetallen achter het fornuis liggen, waar we niet tot ze kunnen tellen, is dus geen reden tot droefheid. Integendeel, we kunnen deze kennis in ons voordeel gebruiken.

Iedereen die wel eens een scriptie heeft geschreven zal op een gegeven moment op het heikele punt zijn aangekomen waarop hij of zij de inhoud aan anderen uit moest leggen. Ik heb het mezelf in dat opzicht vrij lastig gemaakt door een scriptie te schrijven bij Albert; dat compliceert de stof nogal. Het onderdeel dat ik het lastigst vond om aan anderen uit te leggen, was de notie van interpreteerbaarheid van theorieën. Nu blijkt dat ik Albert destijds even had moeten vragen of hij nog een goede manier wist om dit te doen, want hij kwam tijdens zijn rede met een even eenvoudige als verrassende analogie. De meesten zullen bekend zijn met de tekening van een eendenkop, die je tegelijkertijd kunt zien als de kop van een haas. De snavel van de eend doet tegelijkertijd alsof het de oren van de haas is en het oog van de eend is tegelijkertijd het oog van de haas. Dit is precies wat theorieën doen als we zeggen dat ze elkaar interpreteren. Onderdelen van de ene theorie doen alsof ze onderdelen van de andere theorie zijn, en omgekeerd. Dit kan technisch gezien overigens een behoorlijk ingewikkeld verhaal worden, maar het basale idee wordt precies gevangen door de eend-haas. Iets dat ik mijn medewiskundigen soms wel eens moeilijk uit kan

leggen is dat het vaak nuttig is om te werken in zogeheten ‘zwakke theorieën’: theorieën die zwakker zijn dan het gebruikelijke framework waarin men over het algemeen werkt. Albert vergelijkt het werken in zulke theorieën met de tijd waarin hij kampte met een gebroken pols. Hij leerde destijds hoe hij sokken aan moest doen met één hand. Bij het werken in zwakke theorieën legt men bewust één hand op de rug, om dan te proberen of het nog mogelijk is om die sokken aan te krijgen. Dat kan vervelend en frustrerend zijn, maar tegelijkertijd ook erg spannend en bevredigend.

Ik hoop dat de bovenstaande voorbeelden voor de lezer naar meer smaken. Ik kan het in ieder geval aan iedereen van harte aanbevelen om Alberts hele afscheidsrede te lezen. Dat is ook meteen waarom ik de rede zo geslaagd vond: ik kan het werkelijk aan *iedereen* aanbevelen. Hoe breder iemands academische kring, hoe moeilijker het in zekere zin wordt om een rede als deze te geven. Het publiek in de zaal was enorm gevarieerd: logici, ethici, historici, etc. In een ideale wereld zou men dan wellicht meerdere lezingen kunnen geven: bijvoorbeeld één voor de logici, en één voor de niet-logici. Albert had deze luxe niet nodig. In één lezing wist hij iedereen iets aan te bieden. Aan de niet-logici, door met slimme analogieën ingewikkelde logische concepten inzichtelijk te maken. Aan de logici, door een nieuw perspectief te bieden op oude bekenden. En ten slotte aan Uil, die na het horen van Alberts rede volgens mij onmogelijk nog verdrietig kan zijn.

NOTEN

De gehele afscheidsrede van Albert Visser is te vinden op <http://www.uu.nl/agenda/afcheid-van-albert-visser-meld-u-nu-aan>.

The Idol

In deze rubriek recenseren we een film die zoveel mogelijk gerelateerd is aan het betreffende editie-thema. *The Idol* is een film over een jongeman die aan het harde leven in de Gazastrook weet te ontsnappen door middel van een talentenshow. Het is geen gemakkelijke opgave om de reactie die zijn deelname aan de show thuis teweegbrengt op realistische wijze te verfilmen. Hoewel de acteurs echt uit de regio komen, er echt in de Gazastrook gefilmd wordt en het waargebeurde verhaal nauw gevolgd wordt, doet alles bij elkaar wat onwerkelijk aan.

The Idol (2015) is de derde film van de Nederlands-Palestijnse regisseur **Hany Abu-Assad**. Het is een biografische film, die gebaseerd is op het leven van Mohammed Assef. *The Idol* begint in 2005, met een jonge Mohammed (Kais Attalah) spelend tussen de ruïnes in een vluchtelingendorp in de Gazastrook. Samen met zijn zusje, Nour (Hiba Attalah), en twee vrienden probeert hij wat geld te verdienen door op straat muziek te maken op geïmproviseerde podia tussen vervallen gebouwen.

Nour is een gedreven *tombay* die de jongens aanspoort om een meer glamoureuze toekomst na te streven, een ambitie die leidt tot menig avontuur. Nours eigen toekomst is echter uiteindelijk Mohammeds hoofdzakelijke zorg en motivatie. Door te zingen kan hij geld inzamelen om te zorgen dat ze behandeld kan worden voor nierfalen. Na Nours overlijden valt de vriendengroep uit elkaar.

Voor zijn eigen plezier zie je Mohammed eigenlijk niet zingen. Het zijn altijd anderen die hem ervan overtuigen dat hij gehoord moet worden. Jaren later zien we Mohammed (Tawfeek Barhom) als een enigszins verbitterde en passieloze taxichauffeur. Gelukkig

weet een oude vriendin hem er van te overtuigen dat hij weer moet gaan zingen. Een uitermate geschikte mogelijkheid doet zich voor in de vorm van *Arab Idol*, de Arabische variant van het welbekende *Idols*. Om hieraan mee te kunnen doen moet Mohammed echter eerst het strikt omheinde vluchtelingenkamp zien te ontvluchten.

Vanaf de eerste auditie klampt het volk thuis, in de Gazastrook, zich angstvallig vast aan elke kleine overwinning die Mohammed in de show heeft, alsof het een overwinning voor het volk op zich is. De film cirkelt om de vraag of een talent hetgeen is dat een passie ontvlamt of dat het slechts anderen zijn die een passie voelen voor dat

wat het talent voortbrengt. Het publiek lijkt meer te genieten van de wedstrijd dan Mohammed zelf. Dit thema is alleen impliciet aanwezig en uiteindelijk mondt het geheel uit in een ietwat theatrale weergave van het leven van een toch wel bijzondere man.

Eenzijds is de film net een uitvergroting van een van die dramatische filmpjes om de kandidaten van *The Voice* aan het publiek te verkopen. Anderzijds doet dit beeld enigszins af aan de toch iets diepgaandere thematiek in de film. Het belang van een nationale identiteit voor stabiliteit bijvoorbeeld en een zoektocht naar verbanden tussen talent, interne en externe motivatie.

AUTEURS **JUSTIN SCHOLTZE**
FLEUR PETIT

Our voice must be heard.

Onbewust en ontwetend

Spinoza en Freud over de passies

Op het eerste gezicht lijken Spinoza (1632-1677), verlichtingsfilosoof, en Freud (1856-1939), neuroloog en grondlegger van de psychoanalyse heel verschillende denkers. Toch bestaan er veel overeenkomsten in hun filosofieën. **Dr. Miriam van Reijen** heeft onderzoek gedaan naar het gedachtegoed van Spinoza en Freud en laat zien hoe hun ideeën over de passies, de wil en het onbewuste dichter bij elkaar liggen dan je zou denken.

Spinoza en Freud hebben een gemeenschappelijk wereld- en mensbeeld: een radicaal determinisme, ook waar het de menselijke geest of psyche betreft. Allebei ontkennen ze expliciet het bestaan van een vrije wil: de mens is geen heer en meester in het eigen brein. Er is sprake van een dynamiek van oorzaak en effect, waarin mechanismen en patronen te onderkennen zijn, ook in het domein van de psyche.

Zowel Spinoza als Freud gaat uit van een universele en aangeboren drift die uit is op zelfbehoud en zelfrealisatie en de motor is van menselijk verlangen en handelen. Spinoza noemt deze de *conatus*, Freud heeft het over *libido*. Beiden gaan uit van de eenheid van lichaam en geest. Beiden hebben een natuurwetenschappelijke belangstelling: ze willen begrijpen en verklaren in plaats van moraliseren en veroordelen.

Spinoza en Freud zien het geweten als een product van opvoeding en cultuur, als onderdrukkend voor de zelfrealisatie en als niet-rationeel. De arts Freud onderkent ziektebeelden en stoornissen die gepaard gaan met emotioneel lijden. Bij Spinoza staan in de *Ethica* de trieste passies centraal. Beide spreken van een tweedeling in gezond versus ziek, slaaf versus vrij, vastzitten ofwel gefixeerd zijn versus vrij en bevrijd zijn. En allebei gaan ze ervan uit dat het mogelijk is dat mensen minder gaan lijden en gelukkiger worden en presenteren ze een methode die dat kan bevorderen. Tegelijk is realiteitsbesef en acceptatie bij beiden belangrijk, en daarom hadden ze allebei affiniteit met de stoïcijnse filosofie.

Het ontstaan van de trieste passies

Spinoza ziet onwetendheid ofwel het hebben van gebrekkige, inadequate kennis als oorzaak van alle passies (lijden). Nog afgezien van het vervelende gevoel, leiden passies op hun beurt tot schadelijk gedrag voor de persoon zelf en anderen, en zelfs tot maatschappelijke verschijnselen als onderdrukking en oorlog.

In de psychoanalyse is het onbewuste de 'boosdoener' die leidt tot allerlei symptomen.

Van Reijen
“Onwetendheid is de oorzaak van alle passies (lijden)”

Freud gebruikt vaktermen als verdringing (daardoor is iets onbewust geworden) en weerstand (tegen het weer bewust worden). Spinoza gebruikt de term 'het onbewuste' niet letterlijk, maar hij schrijft wel over niet-bewustzijn. De vraag is echter of dit zonder meer gelijkgesteld kan worden aan 'het onbewuste' in de psychoanalyse. Als je je iets herinnert, ofwel (weer) bewust wordt, was het daarvoor onbewust, maar dit is niet het problematische onbewuste waar Freud het over heeft.

Het oppervlakkige voor-bewuste is weer gemakkelijk te herinneren. Volgens Freud gebeurt dat door woorden of tekens. Spinoza beschrijft dat proces ook. “Zo komt bijvoorbeeld een Romein door de gedachte aan de klank 'pomus' (appel) dadelijk op die van een vrucht...”¹ Maar ook een visueel teken (de sporen van een paard in het zand), schrijft Spinoza, halen bepaalde gedachten naar boven: een boer denkt aan de akker ploegen, een soldaat aan een veldtocht.

Er zijn andere passages in de *Ethica* die meer aan het onbewuste van Freud doen denken. Zo schrijft Spinoza in het Aanhangsel van *Ethica* I: “Mensen wanen vrij te zijn omdat zij zich wél bewust zijn van hun wilsakten en begeerten, maar niet in de droom denken ze aan de oorzaken, waardoor zij tot dat begeren en willen worden genoopt, omdat zij deze oorzaken niet kennen.” Spinoza beschrijft daar ook hoe tevreden mensen zijn als zij hun eigen bedoelingen kennen. Wanneer zij die bij anderen niet kennen, dichten ze hun eigen bedoelingen ook aan anderen toe. Dit is wat in de psychoanalyse 'projectie' heet.

In therapie bij Spinoza en Freud

L. S. Feuer noemt Spinoza vanwege zijn 'therapy of self-understanding' een voorloper van Freud.² Hij beschrijft Spinoza's filosofie in bijna psychoanalytische termen. Als belangrijkste verdienste van Spinoza noemt hij het onderscheid tussen bewuste en onbewuste krachten in het psychische leven. De vrije mens kent zichzelf en wat Spinoza onmacht noemt is niets anders dan het bepaald

worden door passies die effecten zijn van onbewuste verlangens, die door externe krachten onderdrukt worden. De therapie van Spinoza is daarom volgens Feuer dezelfde als die van Freud: het onbewuste bewust maken en irrationele motieven hun kracht ontnemen. Spinoza's *Ethica* is volgens Feuer toegepaste psychologie; al Spinoza's termen kunnen worden vertaald in psychologische taal. Anderen, zoals Neu (1977) wijzen erop dat er bij Spinoza alleen sprake is van onwetendheid en dat hij niet, zoals Freud, een specifieke theorie heeft van verdringing en een irrationeel, ontoegankelijk onbewuste.³ Volgens mij gaat het niet-weten bij Spinoza echter wel degelijk verder. Spinoza benoemt expliciet 'weerstand': opvoeding, cultuur, gemakzucht, angst. Het niet-weten komt omdat "niemand weet wat een lichaam vermag (...)"⁴ en daarom wordt iets aan de werking van de eigen bewuste wil toegeschreven. Bovendien is het weten wat er gebeurt bij Spinoza niet hetzelfde

als de *oorzaak* ervan kennen. De oppervlakte ('mensen zijn zich wel bewust van hun handelen en hun begeren') kennen is iets anders dan datgene dat daaronder ligt kennen. Spinoza schrijft ook dat de ratio daar niet zomaar toegang toe heeft. De kennis die dat wel heeft (maar in de praktijk voor weinigen is weggelegd) is zijn kennis van de derde soort. Niet het kennen van de concrete oorzaken (in de horizontale causaliteit van modi onder elkaar), maar het verinnerlijkte belichaamde inzicht dat alles altijd God als oorzaak heeft en niet 'mijn eigen vrije wil'. Ook de opvatting van Spinoza dat 'de geest de idee van het lichaam is' (of het nu om adequate of om inadequate voorstellingen gaat) betekent niet dat wij ons van alles bewust zijn. Spinoza bedoelt dat de geest als 'idee van het lichaam' noodzakelijk alles 'meekrijgt', maar dat is iets anders dan dat 'ik' het mij bewust zou zijn. Er vinden constant inwerkingen op het lichaam plaats waar het individu geen weet van heeft.

Weten, kennen en inzicht

Als (de oorzaak van) het probleem de onwetendheid ofwel het onbewust zijn is, is het niet vreemd dat de oplossing wordt gezocht in kennis. Veel auteurs over Spinoza en Freud wijzen erop dat de weg van bevrijding en genezing zowel bij Spinoza als bij Freud een weg van intellectuele arbeid is.

Bickel (1931) benoemt de remedie: de kennis van het bepalende karakter van de affecten vermindert het lijden al.⁵ Hij ziet zowel bij Spinoza als bij Freud de positieve rol van zelfkennis tegenover de beperkende sociale waardeoordelen die tegen de menselijke natuur ingaan.

Bernard (1946) ziet bij Freud de positieve functie die hij toeschrijft aan het ego, de ratio en het werkelijkheidsprincipe.⁶ Deze geven meer zekerheid en succes en ze vormen een meer stabiele basis voor geluk dan het 'lustprincipe'. Volgens Bernard corresponderen deze begrippen van Freud met het leven 'onder dictaat van de rede' bij Spinoza, terwijl het driftmatige *id* of

Es gelijk staat aan de *imaginatio* en een leven gedreven door passies. Bernard vergeet dan wel dat bij Spinoza niet de lust, maar het bestaan zelf de intrinsieke drijfveer is, en dat het ervaren van het lukken daarvan gepaard gaat met lust (*laetitia*). Er is bij Spinoza dus geen sprake van een dualisme lustprincipe–realiteitsprincipe, want de begeerte is het reële bestaan zelf van de mens.

Kennis en rede is niet voldoende

Zowel bij Spinoza als bij Freud loopt de weg van zelfkennis en rede naar bevrijding en genezing echter tegen grenzen aan. Beiden verklaren ook *waarom* de rede niet voldoende is. Volgens Neu (1977) maakt Spinoza duidelijk wat inzicht is en waarom de rede weliswaar niet voldoende is, maar ook weer niet helemaal machteloos, om te genezen en vrij(er) te maken. Spinoza is niet optimistisch wat betreft de haalbaarheid van het bereiken van het gewenste effect, en zeker niet voor iedereen. *Ethica* deel V, ‘Over de macht van de rede’, eindigt aldus: “Indien al de weg, die, naar ik aantoonde, daarheen leidt, zeer bezwaarlijk lijkt te zijn, hij kan nochtans worden gevonden. En voorzeker, wèl moet het moeilijk zijn, wat men zó zelden aantreft. Maar àl het voortreffelijke is even moeilijk als zeldzaam. Einde.”⁷ De rede ofwel ware kennis moet ook nog affectief, met lust beladen zijn, wil ze effect hebben. Spinoza stelt: de rede werkt pas als ze zelf aandoening is geworden.⁸ Dit is misschien te vergelijken met Freuds belang hechten aan het opnieuw beleven van het gebeurde en aan de sublimering van begeerte. Hampshire (1962) schrijft dat noch Spinoza noch Freud optimistisch was.⁹ De vrijheid blijft altijd tijdelijk en partieel. Maar Freud was van beiden de grootste pessimist. Freud was ook sceptisch ten aanzien van de rol van kennis bij het (weer) actief en blij worden, omdat (zie Leonardo da Vinci) streven naar kennis winst is maar ook verlies (aan liefde). Bij Spinoza is de hoogste vorm van kennis zelf juist affectief en niet puur rationeel. Freud ziet nog een probleem: niet alle affecten lenen zich voor het kennen ervan, en er is ook

“De weg van bevrijding en genezing is zowel bij Spinoza als bij Freud een weg van intellectuele arbeid”

Miriam van Reijen

(Breda, 1946) is afgestudeerd in de sociale filosofie en ethiek (Nijmegen, 1974), en in de cultuur- en godsdienstsociologie (Nijmegen, 1983). Ze doceerde jarenlang aan verschillende universiteiten en hogescholen en is bestuurslid van de Vereniging Het Spinozahuis. Zij schreef o.a. *Filosoferen over emoties (1995)*, *Grote denkers over emoties (2015)* en *Stoïcijnse levenskunst (2016)*. In de reeks *Denkers verscheen haar monografie Spinoza – De geest is gewillig, maar het vlees is sterk (2008; 3e druk 2009)*. In 2010 promoveerde ze op Het Argentijnse gezicht van Spinoza – Passies en politiek.

weerstand. Ook voor Spinoza blijft het moeilijk en kunnen praktische leefregels niet alleen nuttig zijn (net als religie, moraal en wetten) maar zelfs het eindpunt voor velen.

AUTEUR MIRIAM VAN REIJEN

NOTEN

- 1 Spinoza, *Ethica*, deel II, st.18, opm.
- 2 Feuer, Lewis Samuel, *Spinoza and the Rise of Liberalism*. U.A.A., 1958, p.210 – 215.
- 3 Neu, J. *Emotion, thought and therapy. A study of Hume and Spinoza and the relationship of philosophical theories of the emotions to psychological theories of therapy*. Londen, Routledge, 1977.
- 4 *Ethica* III, st. 2, opm.
- 5 L. Bickel, Über Beziehungen zwischen der psychoanalyse und einer dynamischen Psychologie. In: Zentral blatt für Psychotherapie und ihre Grenzgebiete, 1931.
- 6 Bernard, W. Freud und Spinoza, in: *Psychiatry, Journal of the biology and pathology of interpersonal relations*. Jrg. 9, nr.2, 1946, p. 99 -108.
- 7 *Ethica* V, st. 42, schol.
- 8 *Ethica* IV, st. 14.
- 9 Hampshire, S. *Spinoza*. Chapter 4: *Freedom and morality*. (Over Freud en Spinoza) Penguin pocketbooks, v.a. 1951 e.v.

Erasmus

Passie voor het geloof in Lof der Zotheid

Het lijkt misschien vreemd dat een pleidooi voor de zotheid een religieuze uiting kan zijn. **Lotte Savelsberg** laat zien dat de zotheid toch in het plaatje kan passen bij de passie voor een vrijere interpretatie van het geloof zoals we die bij de grote denker en schrijver Erasmus terug kunnen vinden.

Als je de gemiddelde Nederlander vraagt welk werk de humanist Desiderius Erasmus (1469-1536) op zijn naam heeft staan, wordt vrijwel altijd *Lof der Zotheid* genoemd. Dit boek, waarin Erasmus als het ware het kostuum van Stultitia, oftewel de Zotheid, aantrekt en op deze manier vol passie zijn kritiek uit op de wereld waar hij in leeft, werd zo populair dat Erasmus de eerste schrijver werd die van de pen kon leven. Toch werd Erasmus slechts enkele jaren na het verschijnen van zijn populairste werk niet

gezien als een man die vol overtuiging achter zijn geloof stond. Sterker nog, hij werd gezien als een lafaard.

Desiderius Erasmus leefde in een turbulente tijd. Vanuit steeds meer hoeken kwam er kritiek op de werkwijze van de kerk, kritiek waar Erasmus het vaak mee eens was. In Duitsland stond in 1517 een criticus op die het niet alleen bij bekritisieren hield; Maarten Luther pleitte voor een werkelijke verandering in de opvattingen over de *Bijbel* en de geloofsbelijdenis. Hij keerde zich af van de kerk en begon zijn eigen Christelijke stroming. Erasmus zat tussen deze twee kanten gevangen. De katholieken vonden dat hij zich moest uitspreken tegen de ‘ketterse’ Luther: Erasmus had immers een katholieke achtergrond, hij kwam uit het klooster en was zelfs tot priester gewijd. De aanhangers van Luther en zijn Reformatie vonden echter dat hij zich bij hen moest voegen, aangezien hij het op veel vlakken eens was met Luthers kritiek op de kerk. Maar Erasmus kon zich niet vinden in hun inflexibiliteit en intolerantie.¹ Hij nam dan ook geen uitgesproken standpunt in op dit gebied en bleef onpartijdig: tussen twee groepen die lijnrecht tegenover elkaar stonden bleef Erasmus naastenliefde en tolerantie prediken. Hier werden beide partijen het toch met elkaar eens: Erasmus was een lafaard, omdat hij geen keuze durfde te maken. Dit oordeel over Erasmus bleef standhouden in de 19e en het begin van de 20e eeuw.² Johan Huizinga noemde hem bijvoorbeeld ‘meester in het voorbehoud’. Erasmus’

“Erasmus pleitte dan ook niet voor atheïsme, maar juist voor een nieuwe (of eigenlijk oude) vorm van geloofsbelijdenis, wat hij zelf de *philosophia christi* noemde. (...) Begrippen als liefde, vrede en onschuld staan hierin centraal”

vroomheid en de oprechtheid van zijn geloof werden in twijfel getrokken en hij werd gezien als een weliswaar geslaagde intellectueel, maar een die zich uit zwakheid niet wilde binden en geen ‘waar’ geloof bezat.

Oprecht geloof

Tegenwoordig is deze visie over Erasmus duidelijk veranderd.³ Geleerden van nu gaan ervan uit dat uit de werken van Erasmus wel degelijk een oprecht geloof spreekt. Dat hij geen kant koos in het conflict kwam waarschijnlijk niet door lafheid, maar doordat hij zelf vond dat geen van beide kanten het bij het rechte eind had. Ook al staat Erasmus bij het grote publiek voornamelijk bekend als de persoon die forse kritiek had op de kerk en de theologen van zijn tijd, uit zijn werken blijkt wel degelijk een diepe gelovigheid. Erasmus pleitte dan ook niet voor atheïsme, maar juist voor een nieuwe (of eigenlijk oude) vorm van geloofsbelijdenis, wat hij zelf de *philosophia christi* noemde.⁴ Hiermee bedoelde Erasmus dat het werkelijke christendom niet draaide om ceremonie of zelfs bijbelkennis, maar om het naleven van Christus in daden. Begrippen als liefde, vrede en onschuld staan hierin centraal. Het werk waarin Erasmus’ passie voor zijn visie over het geloof en de *philosophia christi* misschien wel het meest terug te zien is, is *Lof der Zotheid*.

Satirisch commentaar

In *Lof der Zotheid* neemt Erasmus het personage van de Zotheid aan, die haar eigen deugden bespreekt voor een groep luisteraars. Zo kan hij op satirische wijze de wereld om zich heen becommentariëren. Elk mogelijk onderwerp komt wel aan bod in het boek, maar veruit het meest voorkomende onderwerp, en dat wat Erasmus ook het meest aan het hart ligt, is het geloof. In hoofdstuk XL en XLI begint hij over bijgeloof.⁵ Hij geeft hier bijvoorbeeld zijn mening over de heiligenverering, maar het meest nadrukkelijk spreekt Erasmus zich uit tegen degenen die aflaten kopen, “die door het opofferen van een enkel penninkje uit [zijn] door roof gewonnen schatten meent de gehele zondenpoel [zijns] levens op eenmaal gereinigd te hebben en zo veel meined, zo veel wellust, zo veel dronkenschap, zo veel twist, zo veel moord, zo veel bedrog, zo veel trouweloosheid, zo veel verraad als bij contract afgekocht beschouwt en wel zo afgekocht, dat [hij] van voren af aan een nieuwe reeks van misdaden mag beginnen.”⁶

Ook de verkopers van aflaten worden besproken. Het is beter om te proberen Christus in daden na te leven dan aandacht te besteden aan dit soort bijgeloof. Hoeveel mensen steken er niet midden in de dag een kaars op voor Maria, maar hoe weinig proberen haar bescheidenheid en liefde voor hemelse zaken te

evenaren? Zijn *philosophia christi* steekt hier de kop op. De geest, dat is het belangrijkste volgens Erasmus.⁷

Theologische stellingen

Als Erasmus over de theologen begint in hoofdstuk LIII⁸, verandert de toon van de tekst. Waar de toon in het eerste deel van het boek nog redelijk luchtig is, wordt die hier toch scherper en vuriger. Dat dit hoofdstuk tien pagina's telt, waar andere hoofdstukken slechts uit twee of drie pagina's bestaan, zegt ook veel over de passie die Erasmus voor dit onderwerp heeft. Na enkele persoonlijke opmerkingen over theologen (ze zijn erg prikkelbaar en zullen Erasmus waarschijnlijk voor ketter uitmaken)⁹, gaat Erasmus verder in op de echte geloofskwesties. De geloofsvragen waar de (scholastieke) theologen zich mee bezig houden zijn maar zot en onnodig volgens Erasmus. Een aantal van de theologische stellingen die hij hierbij als voorbeeld geeft zijn: is er een meetbaar tijdstip bij de goddelijke geboorte, kan God de vorm van een pompoen aannemen en zal het na de opstanding toegestaan zijn om te eten en drinken? Erasmus is het duidelijk niet eens met de prioriteiten van de theologen uit zijn tijd: "Zo beweren zij [de theologen] bijvoorbeeld, dat het een lichter misdrijf is, duizend mensen van kant te maken dan éénmaal op den dag des Heeren een schoen voor een arme drommel te naaien".¹⁰ De apostelen zelf hebben zich niet eens bezig gehouden met deze zaken, dus zouden de theologen dan beter of vromer zijn dan de apostelen? Bovendien hebben ze door alle tijd die ze besteden aan dit soort

kleingeestigheden geen tijd meer om de brieven van Paulus of het evangelie te lezen. Ook verdraaien ze de woorden uit de *Bijbel* zo, dat ze betekenen wat zij zelf willen wat ze betekenen.¹¹

Essentie van het geloof

De volgende groep religieuzen die de toorn van Erasmus over zich heen krijgen zijn de monniken.¹² Erasmus zelf had een groot deel van zijn leven in een Augustijns klooster doorgebracht, en had hier duidelijk geen positief beeld van monniken aan over gehouden. Zij houden zich, net als theologen, teveel bezig met kleine en onbelangrijke zaken. Ze moeten zich aan allerlei regeltjes houden, en vinden zichzelf dan erg vroom, maar ze begrijpen de psalmen die ze zingen niet eens en de echte essentie van het geloof bereiken ze al helemaal niet. "Velen hunner hechten zo veel aan hun ceremoniën en kinderachtige, door mensen geschapen, gewoonten, dat zij één hemel nog een schrale beloning achten voor hun schitterende verdiensten, waarbij zij niet bedenken, dat Christus, zonder op dit alles te letten, rekenschap van hen zal vorderen omtrent het opvolgen van zijn hoofdgebod, dat der christelijke liefde."¹³ Hier kunnen we dus weer zien dat zelfs monniken, die zich voorhouden om naar het voorbeeld van Christus en de apostelen te leven, de *philosophia christi* uiteindelijk niet waar maken. Ook de hypocrisie van monniken wordt benoemd: zo schuwen ze bijvoorbeeld geld, maar zien er geen probleem in om hun avonden door te brengen met vrouwen en drank. Ook al werd Erasmus door zijn tijdgenoten uitgemaakt voor lafaard - iemand zonder werkelijke overtuiging - in *Lof der Zotheid* is duidelijk te zien dat hij wel degelijk vol passie staat voor zijn geloof en visie. Hij is niet bang om hiermee

mensen tegen zich in het harnas te jagen en neemt geen blad voor de mond. Bisschoppen, kardinalen, vorsten en zelfs pausen ontkomen niet aan zijn scherpe tong: iemand die zijn onverbiddelijke kritiek durft te uiten op de meest machtige personen in Europa kunnen we toch geen lafaard noemen. Nee, als het over zijn geloof gaat zegt Erasmus waar het op staat, ook al doet hij dit verscholen achter Stultitia. Voor het soort uitspraken dat Erasmus in *Lof der Zotheid* doet, zouden velen geëxecuteerd worden - zijn vriend en degene aan wie *Lof* opgedragen is, Thomas More, kon aan dit lot niet ontsnappen. Erasmus wist echter met een heleboel humor en charme zijn status en leven te behouden, dit zonder af te hoeven doen aan zijn overtuigingen. Zijn woorden waren kritisch en scherp, maar hij overschreed nooit de grens met het zaaien van haat.

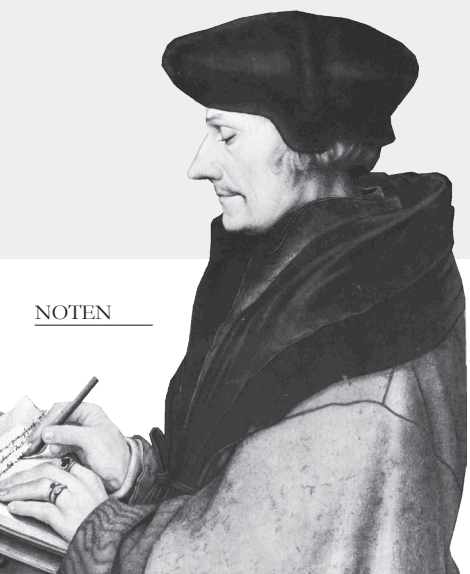
Kortzichtigheid en haat zijn van alle tijden, en Erasmus pleit hiertegen op een vreedzame maar niet minder vurige manier. Hij richt zich daarbij op beide christelijke kampen die hem aan hun kant willen hebben. Van de moed, passie, standvastigheid, maar ook nuance en vreedzaamheid waar Erasmus over beschikte valt ook nu nog veel te leren. Zijn ideeën over tolerantie en liefde, in bredere context, zijn net zo relevant nu als ze waren in de zestiende eeuw. Erasmus was een man die dan misschien geen kant koos, maar wel zeker voor zichzelf en zijn overtuiging stond, en dat wist te doen op een vreedzame en liefdevolle manier.

AUTEUR LOTTE SAVELSBERG

NOTEN

- 1 J.M. Coetzee, 'Erasmus' Praise of Folly: Rivalry and Madness', *Neophilologus* 76 (1992), 1-18, alhier 1.
- 2 Petty Bange, *Erasmus: portret van een humanist* (Amersfoort, 2007), 8-9.
- 3 Bange, *Erasmus*, 9.
- 4 Ibidem, 34.
- 5 Desiderius Erasmus, *Lof der zotheid*, vert. A.H. Kan (Amsterdam 2013), 79-83.

- 6 Erasmus, *Lof der Zotheid*, 80.
- 7 Bange, *Erasmus*, 38-39.
- 8 Erasmus, *Lof der Zotheid*, 107-117.
- 9 Ibidem, 107.
- 10 Ibidem, 109.
- 11 Ibidem, 150.
- 12 Ibidem, 117-126.
- 13 Ibidem, 118.

Liefde is lijden

cynisch commentaar op het holle ideaalbeeld van de Romantische liefde? Of kijken we naar het toonbeeld van passie?

Etymologie is een omstreden filosofisch middel, maar wat kan het heerlijk zijn om een beetje in het wilde weg te speculeren! Vooruit dan maar: *passio* is Latijn voor lijden. Het begrip werd gebruikt om het lijden van Christus aan te duiden en pas later werd het gebruikt om andere heftige, emotionele ervaringen aan te duiden. In het bijzonder – opmerkelijk genoeg – voor heftige gevoelens van liefde of zelfs lust.

zonneshijn, maar vereist ook een haast grimmige vastberadenheid. Het jezelf kunnen verliezen in een moment van passie is niet alleen bevrijdend, maar ook beangstigend. Dit verlies gaat ook gepaard met een gevoel van rouw (*la petite mort* zeggen de Fransen). Zodra je jezelf niet meer bent probeert de duisternis je te omarmen.

Passie is misschien niet eens een emotie, maar een door emoties gefundeerde keuze om het zelf te annihileren. Het vereist bereidheid je identiteit op te geven, het vereist bereidheid te lijden. Waarvoor dan? Het grote onbekende? De sprong die gewaagd moet worden, de mogelijkheid van een mogelijkheid. Je ergens instorten, doodgaan en... de hoop opnieuw geboren te worden?

Twee geliefden zoenen in het donker. Via het open raam komt nog een klein beetje licht naar binnen. Buiten zien we een gebouw (een kerk?) en een niet al te gedefinieerd mensfiguur.

Hebben de geliefden in hun haast nagelaten het gordijn helemaal te sluiten? Of hebben ze de duisternis opgezocht? Mag dit liefdesspel eigenlijk niet gezien worden?

De duisternis trilt en rimpelt. Het tentakelt, streelt en slokt langzaam op. De huid van de twee geliefden smelt samen en spant zich, hun gelaatsuitdrukkingen worden amorf. Is dit een soort Freudiaanse body-horrorachtige nachtmerrie? Een

De op het eerste gezicht tegenstrijdige betekenissen van passie (lijden en liefde) kunnen verklaard worden door de lijdensweg van Christus (zoals christenen dat plachten te doen) op te vatten als een daad van liefde.

Zelfopoffering (met een ander woord: zelfvernietiging) als uiting van liefde.

Voortbordurend (dit mag hier, de rede zou per slot van rekening de slaaf moeten blijven van de passies) betekent dit dat dit passiebegrip zich laat rijmen met ons alledaagse begrip van passie. Passie is niet vrijblijvend, niet alleen maar regenbogen en

HET LETTERMANNETJE

Naar: *De kus* van Edward Munch

‘Herman Philipse gaf me carrière-advies’

Het leven van een afgestudeerd filosoof gaat niet over rozen. Of wel? *De Filosoof* zoekt voor je uit waar je na je studie filosofie zoal terecht kan komen. In deze aflevering **Johan van de Gronden**, algemeen directeur van Wereldnatuurfonds Nederland. Hoe kwam hij tot zijn studiekeuze, en welke invloed heeft de studie nu nog op zijn werk als directeur?

Ik wilde dierenarts worden, of filosoof. Vraag niet waarom, in de wijde omtrek was geen filosoof te bekennen. Ook geen dierenarts, overigens, dus er was geen rolmodel. Wel was ik altijd met beesten bezig, buiten in de natuur. Ik zag dierenarts als een nobel en romantisch vak. Wijsbegeerte leek me ook wel wat. Van die wandelende mannen op de agora. Mannen in lange jurken met lange baarden die vragen stellen en geen antwoord weten. Daar zat voor mij de magie in, dat filosofie niet direct leidt tot praktische antwoorden.

‘Er zijn dan mensen die je proberen tot rede te brengen. De decaan op school liet me een vetgedrukte waarschuwing lezen: “Als je een maatschappelijke positie wil bereiken dan moet je niet wijsbegeerte gaan studeren”. Dus ging ik het doen.

De studie in Leiden was een warm bad. Ik vond het geweldig. Goed, logica was misschien niet mijn grootste feest, vooral als het formeel werd, maar de achterliggende vragen wel en de argumentatieleer al helemaal. Ik had veel belangstelling voor kennisleer en epistemologie. Pas na mijn afstuderen groeide eigenlijk mijn interesse in ethiek en moraal. In Leiden werd te veel

meta-ethiek geven, daar vond ik geen bal aan. Wellicht alleen *After virtue*, van Alasdair MacIntyre. Daar begon men weer een beetje na te denken, maar die hele meta-ethiek, wat een flauwekul. Je wordt van alle belangrijke vragen weggehouden. Ik ben afgestudeerd op Michel Foucault, op de methodologie van de menswetenschappen.

‘Het waren jaren van massawerkeloosheid, maar daar heb ik me nooit druk om gemaakt. Ik ben afgestudeerd in 1988. Een tante

stelde de bekende vraag: ‘Filosofie, wat kun je daar nou mee?’ Daar had ik eigenlijk geen antwoord op. Veel belangrijker was dat het me interesseerde. Die grote traditie – je hebt er een leven lang plezier van. Het is een eindeloze bron waaraan je je kunt laven. Je hebt als student soms het gevoel dat je in een dialoog terechtkomt met die oude makers. Als je Plato goed leest begint hij met je mee te denken. Je praat met hem. Als je zelf schrijft voel je je in een toestand van dialoog. Je gaat een dialoog aan met de traditie. De

mens is een dialectisch wezen, dat is wellicht ook waarom die dialogen van Plato ons nog zo aanspreken. Ik maakte me dus niet druk over die arbeidsmarkt, ik vertrouwde erop dat alles op zijn pootjes terecht zou komen.

‘Herman Philipse is de eerste die me carrière-advies gegeven heeft. Ik liet hem weten dat ik door wilde met filosofie. Toen zei hij: “je kunt AIO worden en promoveren”. Maar, voegde hij eraan toe, “ik vind dat je het niet moet doen”. Hij zei dus twee dingen. Ik was ervan in de war: Philipse spoorde mij aan tot zelfreflectie. Hij zag bij mij geen intellectuele belemmering om te promoveren maar stelde vragen bij mijn temperament. Voor promoveren moet je zitvles hebben. Dat had hij goed gezien: ik heb een ongeduldige natuur. Ik wil dingen gedaan krijgen en ben vrij praktisch ingesteld. Ik heb echter ook neiging tot reflectie. Beide benutten is goed. Ik voel me nog steeds filosoof. In de bestuurskamer kan ik verdieping brengen.’

AUTEUR MELS-WERNER DEES

Pleidoor voor een beetje

Het is haast je visitekaartje – je passie. De positiviteit en levenslust die de ruimte al naar de zomer doet geuren voordat je goed en wel naar binnen schrijdt. Passie heb je in je armen als een zelfgeplukt boeket, dat je tentoon mag spreiden voor menig enthousiast botanist, maar dat je ook dicht tegen je eigen borst mag houden voor persoonlijk genot. Of het de ander nu stoeis in het oog springt of licht het publieke reukorgaan streelt, het lijkt gegeven dat passie een belangrijk element is van een vervuld bestaan. Een leven zonder passie – voor bijvoorbeeld mensen, dieren, natuur, kennis – is toch zeker niet te verkiezen boven een dat ervan bruist?

Wat dan te doen met mensen die menen geen passie te hebben noch te wensen, maar – *dare I say it* – tevreden zijn met ‘soms een beetje’? Toegegeven, emotioneel exces is een feest waar niet iedereen zich voor uitgenodigd voelt. Maar toch... Als passie verrijkt, is het dan niet stiekem zo dat een gebrek aan hartstocht je achterlaat met een wel erg lichte portemonnee?

Welnee. Wie zegt dat passie altijd even vurig brandt, beweert haast dat een boeket nooit geur en kleur verliest. Wie zegt dat passie het toppunt van de liefhebberij omschrijft, beweert haast dat een enkele roos zelden tot nooit de lading dekt. Laten we daarbij niet vergeten dat voor sommige mensen bloemen het mooiste prijken in de prullenbak.

Een passie hebben is prachtig, maar ook een bruid zonder boeket is prachtig te trouwen. Bovendien, soms is een beetje gewoon precies genoeg.

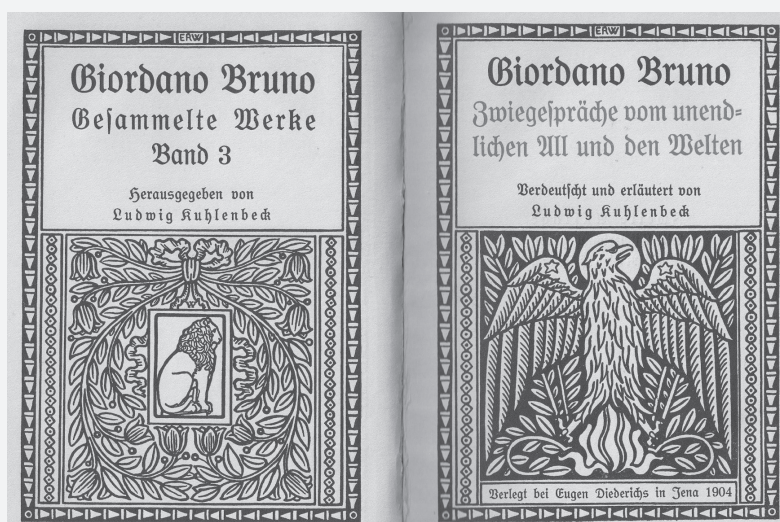
AUTEUR MARIN KAUFMANN

Filosofie - geschiedenis in titelpagina's - nr. 5

Titelpagina's van boeken en tijdschriften vormen een buitengewoon spannend genre, waaraan de boekkunde al veel aandacht heeft besteed. Ook filosofen kunnen veel informatie halen uit titelpagina's. Dit is de vierde aflevering van een langere serie titelpagina's die *De Filosoof* belicht.

Mooie boekenlandschappen: de uitgever Eugen Diederichs

Als je belangstelling hebt voor het fascinerende tijdperk rond 1900, met zijn vaak avontuurlijke en altijd spannende combinatie van mystiek en strikte wetenschap, van esthetische *avant-garde* en burgerlijke restauratie, van nationalisme en het ontstaan van een geglobaliseerde wereld (en natuurlijk kunnen er veel meer dergelijke spanningen opgenoemd worden), kom je automatisch *Eugen Diederichs* tegen. Hij is de man achter een enorm aantal buitengewoon fraai vormgegeven boeken, met bijzondere aandacht voor mooie titelpagina's, en de heer en meester over een uitgeverij die symbool kan staan voor een heel tijdperk. Dat kan natuurlijk alleen als deze uitgeverij ook zelf heeft bijgedragen aan de discourses die dit tijdperk kenmerken, en dat is precies wat Diederichs ambieerde. "Meedoen" is in zijn geval helemaal in lijn met de genoemde spanningen, een dubbel concept: aan de ene kant inspelen op processen die gaande zijn, betaalbare edities van populaire auteurs produceren en zodanig ook weer bijdragen aan hun populariteit en aan de beeldvorming rondom deze auteurs; aan de andere kant zelf trends creëren en de agenda van tal van intellectuele en esthetische debatten actief bepalen.

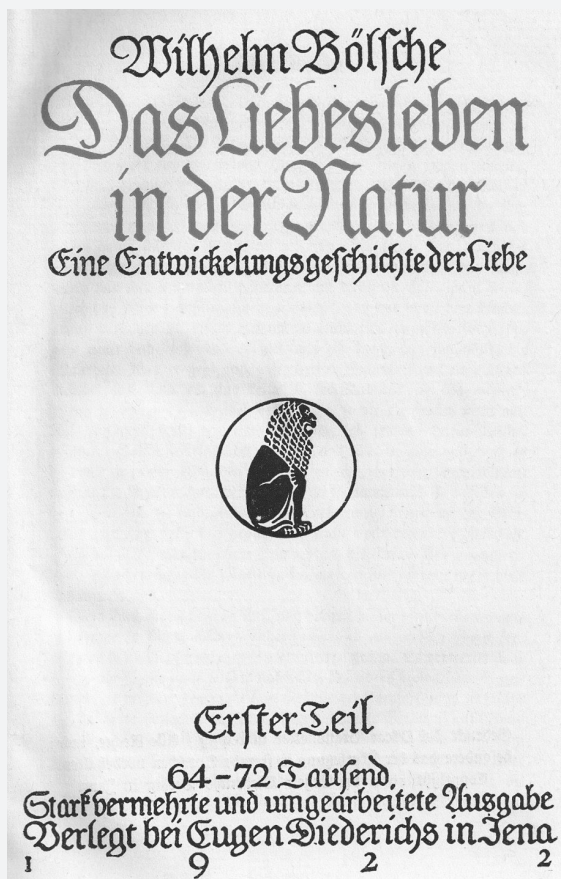
Zeker in de Duitstalige wereld was niemand succesvoller in het bereiken van deze doelen dan Diederichs. Geboren in 1867, ontdekte hij snel de verlokkingen van Italië, en zijn eerste uitgeverij bouwde hij in Florence op. De leeuw van Donatello, de "Marzocco" die nu (in

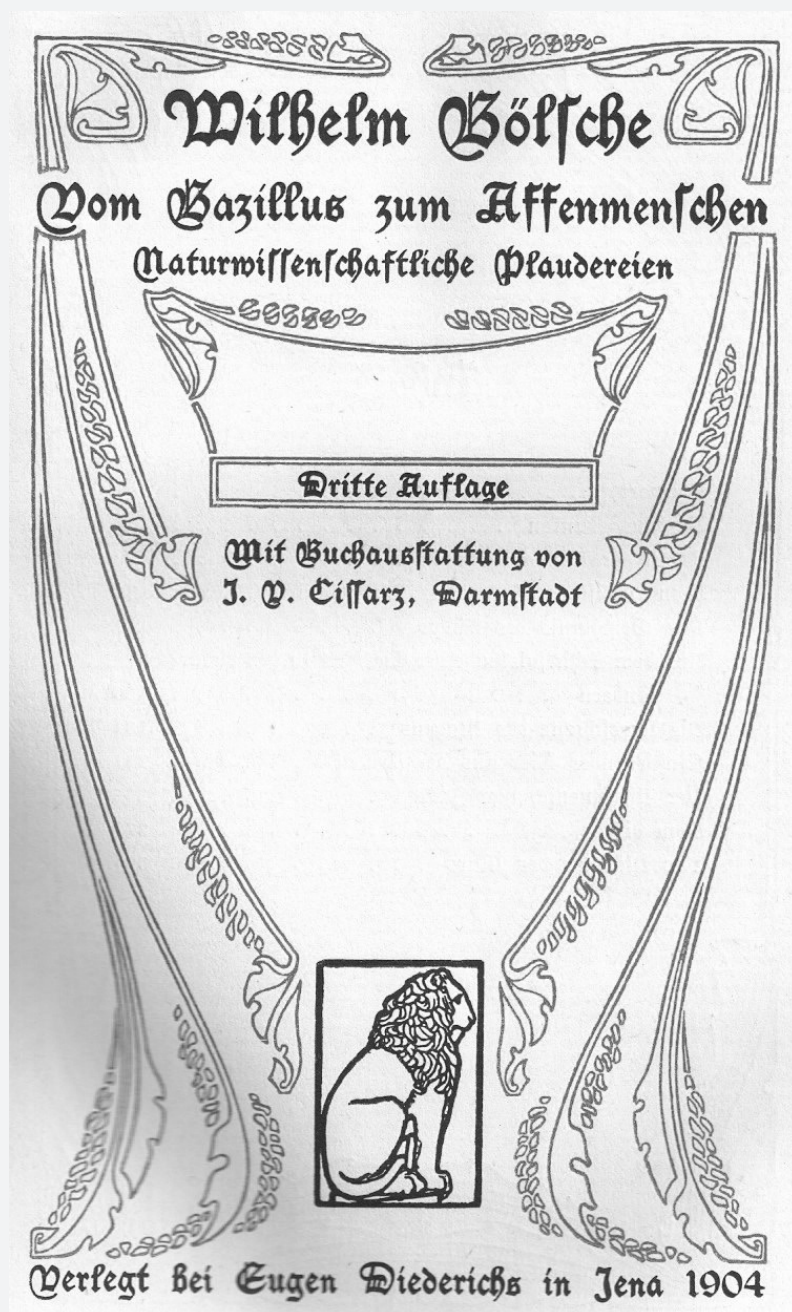
kopie) voor de Palazzo Vecchio in Florence staat, werd het embleem van zijn uitgeverij, die – hoe kon het ook anders – in Jena was gevestigd, waar Diederichs in 1930 overleed. Zijn programma is breed, maar toch duidelijk inhoudelijk gestructureerd: teksten uit de oudheid, maar ook veel teksten uit de geschiedenis van de mystiek en uit de renaissance; de grote en vooral ook veel minder bekende auteurs uit de Duitse *Klassik* en de Romantiek; Nietzsche; levensfilosofie; veel oosterse filosofie; het tijdschrift *Die Tat*; sprookjes en traditionele verhalen en liederen. Sommige van zijn publicaties werden grote successen, zoals zijn editie van Wilhelm Bölsches *Liebesleben in der Natur*, een bestseller met expliciete beschrijvingen van het seksleven binnen de natuur (anekdote: Diederichs heeft dit boek uitgegeven in het jaar van zijn huwelijk).

Daarnaast was Diederichs actief in de levensfilosofisch beïnvloede jeugdbewegingen van zijn tijd. Zelf vormde hij het centrum van de zogenaamde "Sera-Kreis", een groep vooral jonge mensen, veel studenten, rond de al geëtablerde Diederichs, met activiteiten zoals het samen wandelen door mooie landschappen, intellectuele gesprekken, spontane opvoeringen van toneelstukken uit de Duitse klassieken en van volksstukken uit eerdere tijdperken, zingen en muziek. Het filosofisch meest bekende lid van deze kring was de jonge Rudolf Carnap. Ook deze bewegingen zijn buitengewoon interessant, en typisch iets van 1900: vooruitstrevend in wat wij vandaag misschien een ecologisch bewustzijn zouden noemen, liberaal en open (Diederichs publiceerde veel pan-Europese teksten), maar de dreigingen van een reactionair nationalisme zijn er nooit ver weg.

Esthetische stijl

De boeken die voortkwamen uit Diederichs' uitgeverij zijn opmerkelijk niet alleen vanwege het programma (Diederichs was een uitgever die in termen van reeksen dacht: bronnenverzamelingen, verzamelingen van liederen en sprookjes, de grote teksten uit de mystische traditie, verzamelvertalingen van oosterse teksten...; sommige van deze reeksen bestaan tot op de dag van vandaag), maar ook vanwege de vormgeving: Diederichs' boeken hebben niet alleen een gedegen inhoud, zij representeren ook een esthetische stijl. Beïnvloed door de Britse designer William Morris, pleitte Diederichs voor een esthetisch-inhoudelijke visie op het boek die het boek als een eenheid beschouwt: papier, lettertype, typografie, band, kleur op snee en natuurlijk de inhoud van het boek moeten als een eenheid worden opgevat. De vormgeving volgt de tradities van de *art nouveau/Jugendstil*, en steeds weer heeft men het gevoel dat een Diederichs-boek niet helemaal een serieus boek is: altijd net té fraai, te bombastisch, bijna zwoel, te veel voor het uiterlijk van een boek; boeken dus die je het gevoel geven te zeer voor de boekenkast bedoeld te zijn. Aan de andere kant: mag de geleerde zijn teksten en boeken niet ook wat fraaier willen hebben? Wat is er mis met een esthetisering van een boek, een bibliotheek, een levensstijl? (Het is geen toeval dat de *décadence*-literatuur van een Huysmans of een d'Annunzio bijzonder veel aandacht besteedt aan het beschrijven van mooi vormgegeven en mooi ingebonden boeken.) Maar wat vinden wij van een boek zoals *Vom Bazillus zum Affenmenschen* met zijn, voor ons, ondragelijk racistische titel, zijn populaire Darwinisme, en zijn speelse titeldecoratie? In de combinatie van uiterlijke elegantie en een sterke inhoud ligt ook een zekere spanning: als

wij ons even herinneren hoe gefascineerd Diederichs was door de Florentijnse renaissance, dan denk ik aan de literaire figuur Dr. Helmut Institoris, de wat anemische privégeleerde en aanbieder van de renaissance uit Thomas Manns *Doktor Faustus*. Elk Diederichs-boek dat je in handen krijgt, geeft je de tegenstrijdige ervaring van een tijdperk vol energie en toekomstvisies dat tegelijk gevangen blijft in burgerlijkheid, historicisme, traditie. Met een

Diederichs-boek kan iedereen deel hebben aan deze typische 1900-ervaring. Omdat Diederichs ook een grote markt wilde bestrijken (of, ook hier weer: een markt wilde creëren), zijn Diederichs-boeken vaak heel goedkoop op de antiquarische markt te verkrijgen. Gun je het plezier om op deze concrete manier deel te hebben aan een fascinerende tijd. Ik geniet er elke keer weer van de Diederichs-ervaring als ik een van zijn boeken uit mijn boekenkast haal.

Literatuur over Diederichs en over Jena rond 1900:

1. Walter G. Oschilewski: *Eugen Diederichs und sein Werk*. Jena 1936.
- I. Heidler: *Der Verleger Eugen Diederichs und seine Welt (1896-1930)*. Wiesbaden 1998.
2. U. Diederichs: *Eugen Diederichs und sein Verlag. Bibliographie und Buchgeschichte 1896-1931*. Göttingen 2014.
3. J.H. Ulbricht/M.G. Werner (ed.): *Romantik, Revolution & Reform. Der Eugen Diederichs Verlag im Epochenkontext 1900-1949*. Göttingen 1999.
4. M.G. Werner: *Moderne in der Provinz. Kulturelle Experimente im Fin de siècle Jena*. Göttingen 2003.
5. St. Awodey/C. Klein (ed.): *Carnap brought home. The view from Jena*. Chicago/La Salle, Ill. 2004.

De invloed van emoties op besluitvorming

Bij de voorrondes van TEDx Eindhoven stuitte de redactie van *de Filosoof* op **Jan van der Spoel**. Zijn inspirerende pitch over de samenwerking tussen ratio, instinct en intuïtie wakkerde onze nieuwsgierigheid aan. In het onderstaande artikel weet hij ontwikkelingen in de psychologie met betrekking tot kennis over instinct, rationaliteit en intuïtie inzichtelijk te maken met behulp van een duidelijk model.

“The part of the brain that controls decision-making doesn’t control language”

Deze uitspraak van Simon Sinek in zijn TEDx-filmpje inspireerde mij om dit gegeven daadwerkelijk te onderzoeken. De literatuurstudie die daarop volgde leidde me naar verschillende bijzondere denkers, zoals Daniël Kahneman,¹ Paul Eckman,² Daniël Pink³ en Malcolm Gladwell.⁴

Ik heb geen academische achtergrond maar een (ver)beeldende. Vandaar dat ik getracht heb om van de gecombineerde inzichten een visueel model te maken. In het model komen de verschillende eigenschappen van het menselijk brein samen. Je kan stellen dat het menselijk brein volgens drie systemen opereert: instinctief, rationeel en intuïtief. De eerste twee zijn voor iedereen wel te begrijpen: het instinct werkt op de fysieke reflex van de mens. Je neemt iets waar en je geautomatiseerde systemen zorgen ervoor dat je doet wat je doet. Het komt eigenlijk alleen in actie als het nodig is. Zonder dat we dat merken wordt alles om ons heen voortdurend gescreend door onze zintuigen om onze reactie te bepalen. Zo behoedt ons instinct ons voor dreigend gevaar.

Het rationeel denken is onze calculator. Het stelt ons in staat om te analyseren, rekenen, puzzels op te lossen en taal toe te passen (met name lezen en schrijven). De eerder genoemde Kahneman beschrijft het rationele denken (systeem 2) als een langzaam denksysteem. Je kan het zien als een denkspier die je actief moet inschakelen om het te laten werken. Bepaalde gedeelten van het brein die met deze processen te maken hebben gebruiken in verhouding erg veel energie. Daarom is het na enige inspanning ook vermoeid, net zoals bijvoorbeeld bij hardlopen.⁵

Lastiger doorgronden

Het intuïtieve brein is in eerste instantie lastiger te doorgronden. Het heeft ook veel verschillende omschrijvingen die ervoor zorgen dat je niet weet wat je er mee aan moet. Zo noemen sommigen het “het onderbewuste” of “irrationeel brein”.

In de theorie van Kahneman heet het “Systeem 1”. Dit is je snelle brein. Alle kennis die geautomatiseerd is, is hier te vinden. Wat is de hoofdstad van Frankrijk? Welke kleur heeft een sinaasappel? Ligt Amsterdam noordelijker dan Maastricht? Allemaal vragen waar je geen seconde over hoeft na te denken. Sterker nog, welke doctrine hoort bij Nietzsche? Wat was het stokpaardje van Immanuel Kant? Deze vragen zullen voor filosofen totaal geen probleem opleveren.

Maar hoe werkt het intuïtieve brein dan?

Het intuïtieve brein is opgebouwd uit herinneringen. Herinneringen bestaan op hun beurt weer uit ervaringen plus emoties. Een ervaring is een zintuigelijke impuls. Je ziet iets, hoort iets, ruikt iets en ga zo maar door. Elke zintuigelijke impuls wordt voorzien van een chemisch stofje in het brein. Ofwel neurotransmitters en hormonen.⁶ Bij een sterke zintuigelijke impuls, zoals wanneer je een ongeluk ziet gebeuren, komt er direct een grote hoeveelheid adrenaline vrij. Dit stelt je in staat om meteen instinctief te handelen. Een dergelijke ervaring creëert ook een herinnering die je niet snel vergeet. Maar elke zintuigelijke ervaring creëert een herinnering. Wachten in een wachtkamer van de huisarts creëert een herinnering van de wachtkamer met als emotie saaiheid.

Prof. Robert Plutchick heeft een model ontwikkeld waarmee hij de belangrijkste emoties in een 3d kleurenmodel heeft geplaatst.⁷ Hierbij staan contrasterende emoties tegenover elkaar. Het centrum kent de meest intense emoties en verder naar buiten wordt de emotie steeds verder verdund. Het model is niet 100% compleet en er zijn veel emoties

niet benoemd, maar het is een goed uitgangspunt om emoties überhaupt in kaart te kunnen brengen. Verschillende onderzoeksbureaus maken gebruik van zijn model om emoties van gebruikers te kunnen registreren⁸.

Je zou jezelf kunnen zien als je eigen verzameling emoties. Elke herinnering die je hebt gehad bij elkaar opgeteld heeft ervoor gezorgd wie je als mens bent geworden. Zelf ervaar je dit niet zo, je bent je eigenlijk alleen bewust van herinneringen die nieuw zijn. Een herinnering die sterk lijkt op een voorgaande zal ook zo geregistreerd worden. De jaarlijkse vakanties naar Zuid-Frankrijk bijvoorbeeld klonteren in elkaar tot één grote herinnering.

Complete verzameling herinneringen

Je kan het intuïtieve brein dus zien als de complete verzameling herinneringen van een individu. Daar komt nog geautomatiseerde kennis bij. Je kan die kennis zien als onderdeel van de herinneringen, maar doordat ze op een andere wijze in je brein zijn terechtgekomen — namelijk door leren, repeteren en vaak gebruiken — én weinig of geen emoties bevatten, hebben ze wat mij betreft een aparte plaats in het intuïtieve brein. Een schaakgrootmeester hoeft niet meer diep na te denken over de eerste 10 zetten van een schaakmatch. Terwijl een ongeoefende schaker zijn brein-rekenmachine op volle toeren moet laten draaien. Een mooi voorbeeld van geautomatiseerde kennis is een beroepsmuzikant. Hij is erg lang bezig om noot voor noot de volgorde in zijn vingers te krijgen. Na uren individueel oefenen is hij in staat om een muziekstuk te laten horen. Dirigent Jaap van Zweden zei het mooi in een recente documentaire: “Het repeteren vergt zeer veel studie en concentratie, maar de uitvoering gaat volledig automatisch”

Zo werkt het bij elke vakman.

Geen taalvermogen

Het enige dat niet in het intuïtieve brein zit is het taalvermogen. Je

Jan van der Spoel is communicatiestrategie en oprichter van de Persona-Academy. Deze ontwikkelt klant- en gebruikersprofielen voor het bedrijfsleven. Hoe beter je begrijpt wat de behoeften zijn van je (potentiële) klant, des te beter kan je je diensten er op afstemmen, de communicatie optimaliseren en weet je wat je moet doen om een klant daadwerkelijk centraal te stellen. Beschikbaar voor keynotes, presentaties en workshops (www.persona-academy.com).

KIWI BREINMODEL

RATIO

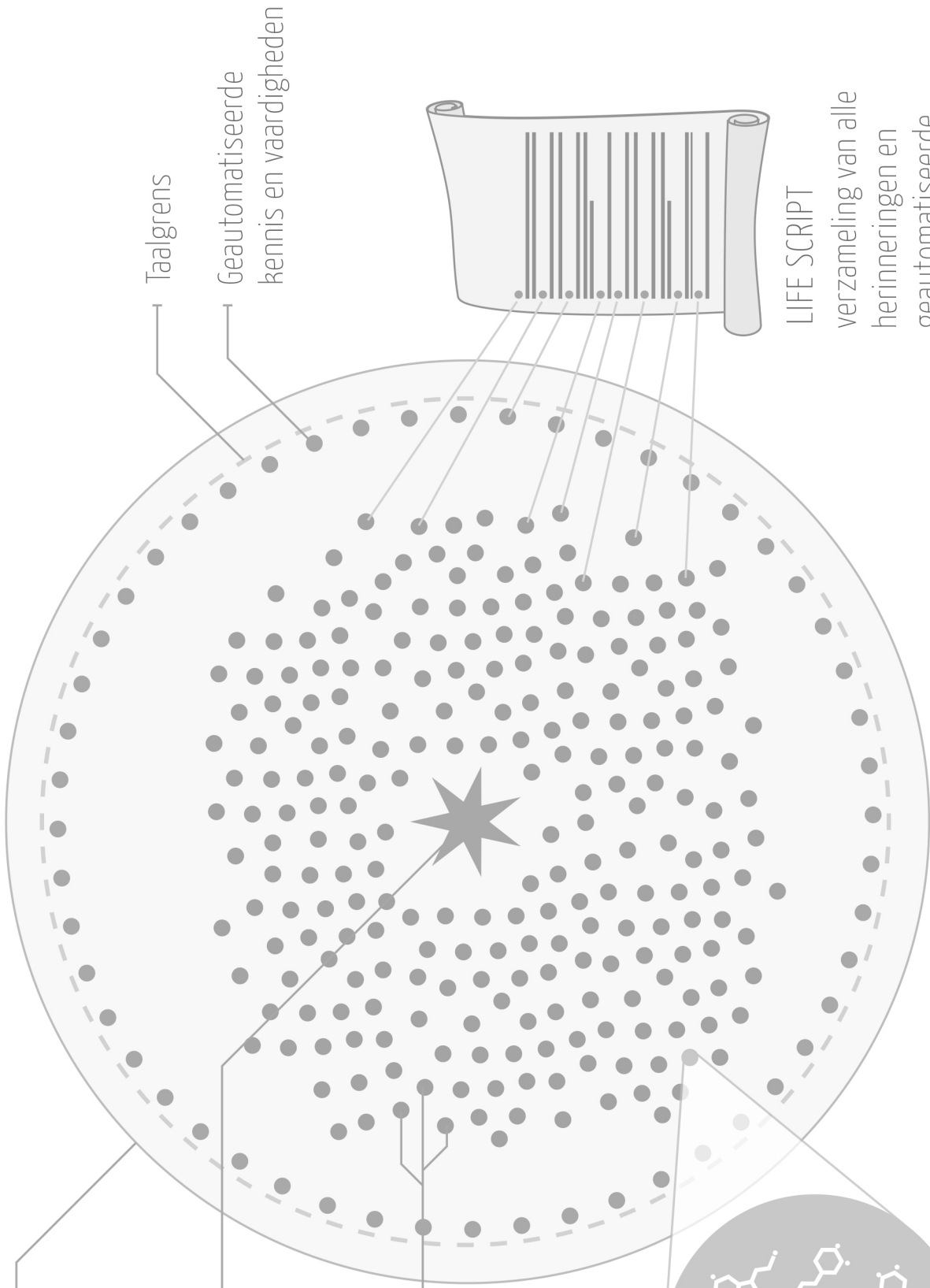
Logica, willen begrijpen.
Feiten en cijfers. Taal.

INSTINCT

Reflex. Begeren,
vluchten of vechten.

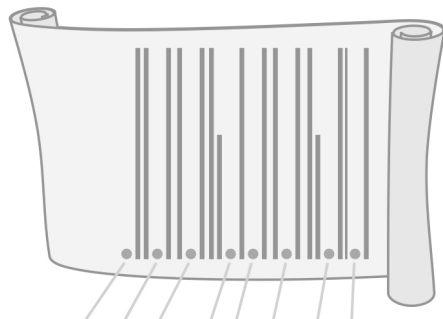
INTUÏTIE

Herinneringen.
Emotioneel geheugen,
geautomatiseerde kennis,
(géén taalvermogen)

Taalgrens

Geautomatiseerde
kennis en vaardigheden

LIFE SCRIPT

verzameling van alle
herinneringen en
geautomatiseerde
kennis en ervaring.

Zintuigen

Emoties

HERINNERING

Het kiwibrein model

Hierin heb ik een schematische indeling gemaakt van de verschillende denkprocessen in het menselijk brein. Ratio, instinct en intuïtie.

Elk proces heeft zijn logische plek. Het kiwimodel geeft ook in volume aan wat de capaciteit is van de verschillende denkprocessen. Zo kunnen de zintuigen veel meer informatie verwerken dan het rationele brein. Ons intuïtieve brein beschikt over veel meer informatie dan het rationele brein. Dit zie je terug in het model.

Ogen: 10.000.000 bits/seconde
Oren en neus: 100.000 bits/seconde
Mond: 1000 bits/seconde
Huid: 1.000.000 bits/seconde
Rationeel brein: 40 bits/seconde.
(bron: Voodoo marketing, H2 P22)

Je bent je eigen verzameling herinneringen. Elke herinnering bestaat uit een zintuiglijke impuls en een bijbehorende emotie. De emotie wordt veroorzaakt door een chemische stofje (neurotransmitters en hormonen) dat vrijkomt in je brein direct nadat het een zintuiglijke impuls ervaart.

zintuiglijke ervaringen en emoties hebben geen taal. Probeer maar eens beschrijven wat je voelt voor je moeder. Je weet goed wat je ervaart, maar zodra je probeert er woorden aan te plakken dekt het de lading niet, of maken de woorden er wat anders van.

Dus nu krijg je de situatie dat, wie je bent, waar je vandaan komt wat je wensen en verlangens zijn voor mensen bijna niet te vangen is, omdat er geen taal bij zit.

Het gebeurt regelmatig dat je een aanbod krijgt of ergens voor moet kiezen en alle feiten en cijfers kloppen, maar je doet het toch niet. Je hebt er "geen goed gevoel bij".

Het intuïtieve brein is de baas. Het rationele brein bevat geen emoties, het kan zaken verklaren, uitrekenen en beschrijven maar het kan niet kiezen.

Terug naar de titel van dit artikel: de invloed van emoties op besluitvorming.

Mensen moeten in hun leven veel keuzes maken, van broodbeleg tot de studiekeuze. De meeste keuzes gaan ons goed af of kosten niet veel energie. Bij keuzes die verstrekende gevolgen hebben kan het soms lang duren voordat het verstand en het gevoel elkaar hebben gevonden. Zo verandert een voorkeur ook na een nacht slapen. Het is dan verschoven van het rationele brein naar het intuïtieve brein.

Besluitvorming gaat over keuzes maken met meerdere mensen. Stel dat alle aanwezigen individueel een heldere keuze hebben gemaakt, dan zou je een eenvoudige optelsom van de meerderheid kunnen maken en klaar is je besluitvorming. Maar zodra je mensen bij elkaar zet treden er andere waarden op. Het individuele ego van elke deelnemer gaat een rol spelen. De alfamannetjes (of vrouwtjes) vinden hun besluit belangrijker dan de democratische meerderheid. Het gelijk krijgen is belangrijker dan tot een gemeenschappelijke keuze komen. Het manifesteren van status en ego is in veel vergaderingen een spel op zich. Kahneman adviseert dan ook om tijdens vergaderingen ieder voor zich zijn ideeën op te laten schrijven

en dan individueel de gelegenheid te geven om zijn idee te presenteren in de groep. Alleen zo voorkom je dat de groepsdynamiek in de weg staat van de beste beslissing.

Een ander fenomeen waarbij emoties een rol spelen is de menselijke eigenschap om risico's te onderschatten en uitkomsten te overschatten. (Kahneman) Dit is vaak waarom zakelijke of politieke besluiten met hand en tand worden verdedigd en goedgepraat terwijl een buitenstaander zich afvraagt of het wel zo'n realistisch besluit is.

Mensen zijn wezens die door emotie worden gedreven. Alleen besluiten waar de mens geen rol in speelt zijn wellicht de enige die genomen worden zonder emotie, maar ik vraag me af of het dan niet gaat om een rekensom.

AUTEUR JAN VAN DER SPOEL

NOTEN

¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Daniel_Kahneman

² https://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Ekman

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_H._Pink

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Malcolm_Gladwell

⁵ <https://tonoticeandtolearn.com/2013/05/01/heuristics-bias-es-and-the-era-of-cognitive-science/>

⁶ <https://en.wikipedia.org/wiki/Hormone>

⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Plutchik

⁸ <https://hbr.org/2013/10/research-the-emotions-that-make-marketing-campaigns-go-viral/>

MODELLEN

Jan van der Spoel: Het Kiwibrein model

Robert Plutchic: wheel of emotions
https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Plutchik

Paul Ekman: Atlas of emotions
<https://www.paulekman.com/atlas-of-emotions>

De waarde van de geesteswetenschappen

‘Maar wat heb je er nu eigenlijk aan?’ Deze vraag zal een wijsbegeertestudent niet onbekend in de oren klinken. Voor de buitenwereld is het vaak onduidelijk wat de toegevoegde waarde is van zo’n studie, en vaak zelfs van de geesteswetenschappen in het algemeen. **Noortje Delissen**, research masterstudent filosofie, besloot voor haar scriptie op zoek te gaan naar antwoorden.

“Vanuit de vraag hoe wij onszelf, de ander en de wereld om ons heen kunnen begrijpen kunnen wij een idee krijgen van de functie, significantie en waarde van deze studies dat niet vanuit een economisch framework begint”

Delissen

Al voordat ik begon aan mijn bachelor wijsbegeerte in 2011 worstelde ik met de vraag wat deze studie mij zou opleveren. Niet alleen op praktisch niveau – waarbij ik mij afvroeg wat ik later voor baan zou kunnen krijgen – maar ook op het niveau van zingeving: wat voor waardevols kan filosofie mij en de wereld brengen? Hoewel ik geen goed antwoord kon verzinnen, voelde ik aan alles dat ik deze uitdaging toch moest aangaan, of ik er nu een goede reden voor kon verzinnen of niet. En ik ben blij dat ik deze keuze heb gemaakt. Ieder vak en ieder paper dat ik afrondde, gaf mij meer kennis, inzicht en voldoening. Alleen waarom het nu daadwerkelijk waardevol was, dat kon ik nog niet precies benoemen.

Het departement waar ik terechtkwam had net een grote hervormingsprocedure ondergaan en dat was goed voelbaar in de wandelgangen. Hoewel ik erg blij was met mijn beslissing om wijsbegeerte te gaan studeren, bleef ik het gevoel houden dat ik mijzelf voor de buitenwereld moest blijven verdedigen voor de keuze die ik had gemaakt. Alsof ik met een extra goede verklaring moest komen waarom een studie wijsbegeerte van toegevoegde

waarde was. Hoewel ik het nieuws over de onderwijscrisis volgde en dus ook wel wist waarom er zo bezuinigd werd, kon ik zelf nog niet echt een positie nemen binnen dit debat. Het was duidelijk dat de universiteit, maar vooral de geesteswetenschappen het de afgelopen jaren in ieder geval behoorlijk te verduren hadden gekregen: ze werden steeds minder van belang geacht en er was daarom behoorlijk in het budget voor deze studies gesneden.

Het lijkt erop dat de universiteit voornamelijk wordt gezien als een winstgevend bedrijf en de beslissingen die worden genomen zijn vooral gebaseerd op de vraag of het ons geld zal opleveren of niet. Men verstaat onder belang dus vooral economisch belang en de geesteswetenschappen op hun beurt hebben daar het meeste last van. Zij vertegenwoordigen als geen ander “de andere kant van het verhaal” en moeten daardoor erg veel moeite doen om zich te bewijzen binnen dit economische framework. Maar wat is nu die andere kant van het verhaal?

Mijn moeite om de geesteswetenschappen en mijn studie wijsbegeerte te verdedigen was vooral zo lastig omdat ik hun waarde en belang niet goed kon duiden. Het was in ieder geval wel duidelijk geworden dat deze vraag mij maar bleef achtervolgen en daarom zeer geschikt begon te worden als onderwerp voor mijn research masterscriptie.

Nadat ik vorige zomer het boek *Waar toe is de universiteit op aarde?* had gelezen, wist ik het zeker en heb ik contact opgenomen met Marcus Düwell. Ik wist dat hij zich bezighield met deze vragen en ik kon gelukkig meeliften op de afrondingen van het project *What can the Humanities contribute to our Practical Self-Understanding?* Mijn enthousiasme werd alleen nog maar groter na de gesprekken met Marcus en inmiddels is mijn onderzoek alweer een tijd in volle gang.

Opzet onderzoek

Kort samengevat zal het geheel

hoogstwaarschijnlijk in drie delen worden opgesplitst: het eerste deel zal voornamelijk gaan over hoe de geesteswetenschappen vandaag de dag functioneren – en waarom juist zo, waarbij ik vooral zal ingaan op het economische framework waarbinnen het geheel van de universiteit wordt begrepen.

Op dit moment werk ik aan het tweede gedeelte waarin ik vijf verschillende invalshoeken gebruik ter inspiratie voor een “nieuw begrip van de geesteswetenschappen”. Mijn selectie bevat werken van Wilhelm Dilthey, John Dewey, Martha Nussbaum, Stefan Collini en Helen Small. Deze vijf auteurs hebben of een specifiek idee over de waarde van de geesteswetenschappen, of worden besproken vanwege hun ideeën die deze discipline van vandaag de dag hebben beïnvloed of mogelijk zouden kunnen gaan beïnvloeden in de toekomst.

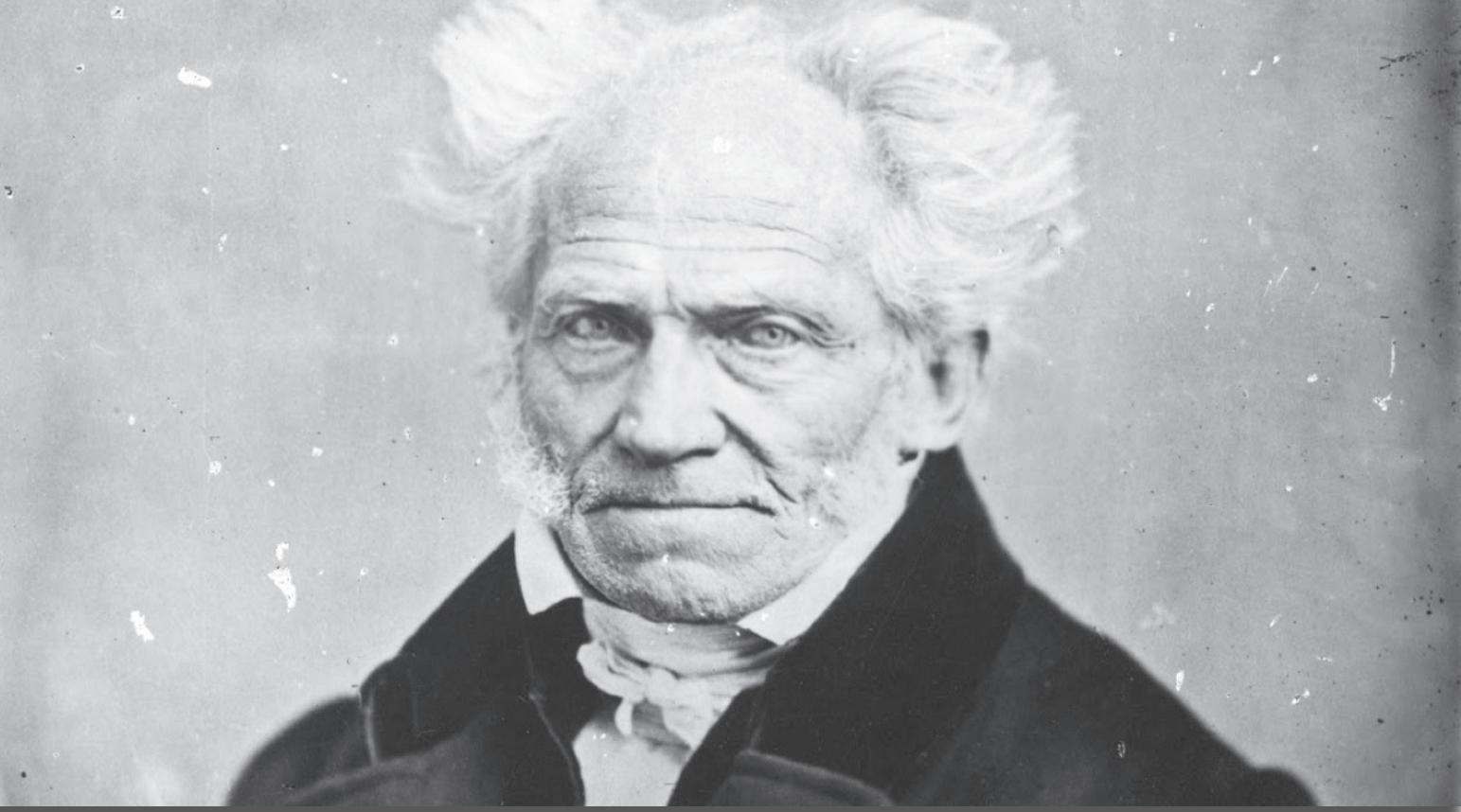
De rode draad door deze vijf verhalen is gericht op wat in mijn ogen fundamenteel is binnen de

geesteswetenschappen, namelijk het onderzoek naar de mens; het stellen van de vraag: *what is it to be human?* Vanuit deze vraag – de vraag hoe wij onszelf, de ander en de wereld om ons heen kunnen begrijpen – kunnen wij een idee krijgen van de functie, significantie en waarde van deze studies dat niet vanuit een economisch framework begint.

Het laatste gedeelte van mijn onderzoek zal de cumulatie van mijn bevindingen bespreken. Mijn hoop is dat ik een inspiratie kan aanleveren, een ruimte kan creëren, waarmee op een nieuwe manier over de geesteswetenschappen kan worden nagedacht en dat mogelijk zelfs nieuwe inzichten kan geven in de problematiek zoals we die nu in de onderwijscrisis tegenkomen.

AUTEUR NOORTJE DELISSEN

Schopenhauer over affecten

De valstrik van emoties

De filosofie van Arthur Schopenhauer (1788-1860) kan als expressief gekenmerkt worden, met een duidelijk standpunt wat betreft emoties. **Prof. dr. dr. H. C. Dieter Birnbacher** legt uit hoe verstand en gevoel zich in Schopenhauers filosofie verhouden en hoe wij onszelf kunnen en moeten begrijpen volgens deze denker. Onderstaand artikel is een fragment uit zijn werk *Schopenhauer. De macht van de wil* (Klement, 2010).

Expressie

Expressiviteit is een van de opvallendste kenmerken van Schopenhauers filosofie en verklaart voor een deel haar populariteit in de tweede helft van de negentiende eeuw. Nauwelijks één filosoof, behalve misschien de met hem zielsverwante Nietzsche, heeft ooit zo onverholven zijn emoties in zijn filosofie uitgedrukt.

Schopenhauers filosofie is doortrokken van zijn ontsteltenis over de wreedheid van de wereld en hij wil dat gevoel op zijn lezers overbrengen, onder andere door choquerende formuleringen te gebruiken die deze wreedheid in haar huiveringwekkendste vormen oproepen. Ook al gebruikt de filosofie bij Schopenhauer nog de traditionele filosofische begrippen, dan worden deze begrippen toch niet slechts als elementen van gedachten en mededelingen, maar in wezen ook als expressieve middelen gebruikt. De uitspraken van deze filosofie laten zien dat elk ervan gebaseerd is op een concreet-aanschouwelijke ervaring en dat er een gevoelsmatige ondervinding in doorklinkt.

De tweede reden om Schopenhauers filosofie in de eerste plaats als een expressieve beschrijving te verstaan, is dat hij haar zelf op verschillende plaatsen op niet mis te verstane manier zo heeft aangeduid, en wel in de aan het slot van *Die Welt als Wille und Vorstellung* in de aan de tweede druk toegevoegde *Epiphilosophie*. In dit naschrift, waarin Schopenhauer zijn filosofie in een terugblik toelicht, ziet men hoe hij op ondubbelzinnige wijze afstand neemt van het traditionele verklaringsmodel van de metafysica. Zijn filosofie leidt niet tot ‘conclusies aangaande dat wat aan gene zijde van alle ervaring aanwezig is.’ Zij stelt zich veeleer tevreden met ‘het begrijpen van het wezen van de wereld en haar innerlijke samenhang.’ (IV, 750)

Gevoel boven verstand

Ook in zijn antropologie heeft het affectieve voorrang boven het cognitieve, met verschillende aspecten. Het eerste aspect is het

evolutionistische. Onder invloed van de Franse materialisten en van de bioloog Jean-Baptiste de Lamarck komt Schopenhauer dicht bij de evolutionistische visie op het ontstaan van de menselijke eigenschappen als het resultaat van een de gehele mensengeschiedenis durende strijd om schaarse overlevingsmiddelen en voortplantingskansen. Ook de afstamming van de mens van de aap is voor hem geen vraag meer. Het verstand is volgens Schopenhauer een product van de evolutie en het is net als de lichamelijke vermogens van de mens een middel van de blinde Natuur om de instandhouding en voortplanting van de mens te verzekeren. ‘Niet een intellect heeft de natuur geschapen, maar de natuur het intellect’ (V, 238). Alleen daarom al kan de wereld niet door een intellect geschapen zijn, hoe men zich dit ook voorstelt, als de rede van een persoonlijke God dan wel als een onpersoonlijk principe.

Als de wereld ooit al ontstaan is, dan kan zij niet door een bewuste daad van een schepper of een hoe dan ook geaard intellect geschapen zijn. Daarvoor is de rede ‘te laat’ in de wereld verschenen. Maar evenmin kan de wereld bedacht zijn door een bewustzijn. Het bewustzijn is een verworvenheid die de Natuur niet vanaf het begin bezat, maar die pas verschenen is toen het onmisbaar werd voor de instandhouding van de soort. Schopenhauer beschrijft dit proces van het opkomen van het bewustzijn uit het onbewuste – met behulp van een letterlijke verstane, hoogst problematische personificatie van de Wereldwil – aldus: ‘De Wil die tot dan toe in het verborgene, trefzeer en onfeilbaar zijn aandrift volgde, heeft in deze fase een licht ontstoken’ (I, 202). In de gestalte van het brein vindt de Natuur, alias de ‘Wil’, een orgaan uit met behulp waarvan de met bewustzijn begaafde dieren inclusief de mens hun leven veiliger kunnen leven en doorgeven dan op basis van de loutere instincten. Pas met dit orgaan ontstaat de wereld der verschijnselen zoals wij die kennen. Daarbij verstaat Schopenhauer, anders dan de uitdrukking ‘ontwikkeling’ zou kunnen doen vermoeden, dit proces volstrekt niet

Birnbacher

“De ‘Wereldwil’ is een egoïst. Hij streeft naar zelfbehoud, niet naar het geluk van zijn schepselen”

als een vooruitgang naar iets beters of hogers, maar juist omgekeerd als een toespitsing en intensivering van de zinloosheid en absurditeit die dit proces als geheel kenmerken. Omdat de ‘Wereldwil’ slechts zelfbehoud en voortplanting ten doel heeft, beweegt de door hem aangedreven ontwikkeling zich voortdurend in een cirkelgang. Door het bewustzijn wordt deze zinloosheid steeds geprononceerder, want daardoor komt het lijden in de wereld, eerst bij de dieren in de vorm van pijn, angst en frustratie, daarna bij de mensen in de verscherpte vorm van lijden door onvervulde verwachtingen, de bezoeking door kwaad en wreedheid, en het lijden aan de zinloosheid van de wereld. De ‘Wereldwil’ is, metaforisch gesproken, een egoïst. Hij streeft naar zelfbehoud, niet naar het geluk van zijn schepselen. De menselijke rede en het bewustzijn zijn voor hem slechts middelen, geen doel.

Dienstbaarheid van de rede

Het tweede aspect is de voortdurende *dienstbaarheid* van de rede aan het gevoel. Niet alleen op het moment van zijn ontstaan stond de rede in dienst van de wil, maar veeleer is zij hem duurzaam dienstbaar gebleven, althans ‘bijna altijd’ en bij ‘nagenoeg alle mensen’ (I, 204). Dit blijkt in het bijzonder uit twee verschijnselen die steeds weer door de ervaring bevestigd worden: de bijna volkomen machteloosheid van de rede ten overstaan van de instincten, en haar zeer beperkte vermogen als kenorgaan. Als evolutionair product van de ‘wil’ is de rede ook dan nog het gewillige werktuig van onbewuste wilsstrevingen in die gevallen waarin het subject meent afhankelijk te zijn. ‘Wat tegen het hart ingaat, laat het hoofd niet toe. Ons leven lang houden wij aan vele dwalingen vast, en wij hoeden ons ervoor hun grondslagen te onderzoeken, alleen uit de onszelf onbewuste angst te kunnen ontdekken dat wij zo lang het verkeerde geloofd en beweerd hebben. –Zo wordt ons intellect dagelijks door de begoochelingen van onze neigingen bedrogen en gecorrumpeerd’ (III, 254).

“De menselijke
emotionaliteit leent
zich er niet toe om
een onbevangen
blik op de realiteit te
verkrijgen”

Dieter Birnbacher (1946) is hoogleraar filosofie in Düsseldorf en een gerenommeerd Schopenhauerkenner. Hij studeerde o.a. in Cambridge en Hamburg en doceerde voorafgaand aan zijn benoeming in Düsseldorf in 1996, aan de universiteiten van Hannover, Essen en Dortmund. Birnbacher is vice-voorzitter van de Schopenhauer-Gesellschaft en lid van de Philosophisch-Politische Akademie te Bonn.

Ook wanneer de rede ongestoord functioneert, blijft zij afhankelijk. Als vermogen om de relaties tussen begrippen en oordelen te begrijpen en logische gevolgtrekkingen te maken, is zij op materiaal uit andersoortige bronnen, vooral uit de zintuiglijke ervaring, aangewezen. Zij is niet in staat om, in de zin van Kants ‘zuivere rede’ of Schellings ‘intellectuele schouw’, alleen uit zichzelf tot kennis over de wereld te komen. In Schopenhauers bloemrijke woorden: ‘Zij heeft een vrouwelijke natuur; zij kan slechts geven nadat zijn ontvangen heeft’ (I, 86).

In de derde plaats blijkt de voorrang van het affectieve uit de alomtegenwoordigheid van het gevoelsmatige. Wij worden bijna altijd beheerst door onze gevoelens; ons kenvermogen gebruiken wij slechts van tijd tot tijd. ‘Het intellect raakt vermoeid; de wil is onvermoeibaar. – Na langdurige hoofdarbeid voelt men dat de hersenen vermoeid zijn, zoals een arm na lange lichamelijke arbeid. Al ons kennen vraagt inspanning. Het willen daarentegen behoort tot ons innerlijkste wezen en zijn uitingen verlopen zonder moeite en volkomen vanzelf’ (III, 245v).

Het rationele denken lijkt de mens niet bijzonder te liggen. In ieder geval kost het hem moeite – een gevolg van het feit dat het zich pas in een veel latere fase van de evolutie ontwikkeld heeft dan ons gevoelsleven. Voor iets dat als het bijzondere vermogen van de mens wordt beschouwd is het rationele denken verbazend gevoelig voor fouten. En zelfs daar waar het – zelden genoeg – aanwezig is, is het doordrenkt met gevoelens – niet alleen in zoverre als iedere bezigheid met inbegrip van het kennen en denken een beweegreden vereist die ertoe aanzet, maar ook in zoverre het waarnemen, het als waar beschouwen en het maken van gevolgtrekkingen slechts te zelden bestand is tegen de drang van onze wensen en strevingen, om echt objectief te zijn. Dat objectiviteit niettemin mogelijk is, toont aan dat er grenzen zijn aan de macht van de affecten en dat de ‘wil’ weliswaar alomtegenwoordig, maar niet almachtig is. Objectiviteit

is echter voor Schopenhauer niets vanzelfsprekends. Het is een zelden verwezenlijkt ideaal, alleen bereikbaar voor uitzonderlijke mensen en ook voor hen slechts op uitzonderlijke momenten.

Levensleugens en illusies: onze emotioneel gekleurde blik

Vele motieven in Schopenhauers antropologie van de wil zijn later leidende gedachten geworden in Nietzsches leer van de alles doordringende 'wil tot macht'. Daartoe behoort ook het leidende motief van de door de rusteloze werkzaamheid van de 'wil' veroorzaakte vertekening van de waarneming, en het zelfbedrog van de mensen en hun vatbaarheid voor ideologieën en voor wat Ibsen later levensleugens genoemd heeft. Voor Schopenhauer betekent de stelling van het 'primaat van de wil in het zelfbewustzijn' (III, 234) onder andere ook dat het menselijk denken zich maar moeizaam uit de valstrikken van zijn emoties kan bevrijden en een objectieve kijk op de dingen verkrijgen kan. Deze valstrikken zijn des te gevaarlijker omdat wij ze gewoonlijk niet gewaar worden.

Dat de menselijke emotionaliteit zich er niet toe leent om een onbevangen blik op de realiteit te verkrijgen, leidt Schopenhauer af uit de biologische functie die zij in de evolutie van de mens heeft. Omdat de menselijke emoties van nature in de eerste plaats biologische functies hebben, komt het bij hen primair aan op de betrouwbaarheid waarmee zij hun gedragssturende functies vervullen, en pas in de tweede plaats of de met deze emoties verbonden, dan wel erdoor bepaalde voorstellingen wel adequaat zijn. Zolang deze voorstellingen niet nadelig zijn voor het overleven en de voortplanting, bestaat er 'vanuit het standpunt der Natuur' geen aanleiding om emotioneel gekleurde illusies te ontzenuwen, ook al zouden zij nog zo sterk tegen de rede ingaan. Interessant is dat Schopenhauer – hierin bijgevalen door de moderne psychologie van de emoties – de

emotionele vertekening niet alleen betreft op hoe wij de dingen *beoordelen*, maar ook reeds op hoe wij ze *belev*en. Reeds de 'oorspronkelijke blik op de dingen' is emotioneel gekleurd. Dit emotionele beslag gaat, omdat het onbewust gebeurt, vooraf aan de bewuste waarneming in plaats van haar te volgen, zoals het gezonde verstand veronderstelt. Zo beïnvloedt bijvoorbeeld onze stemming van het moment niet alleen de manier waarop wij bepaalde gebeurtenissen beoordelen, maar neemt dit oordeel (bij een goed humeur) 'een vrolijke tint en een lachende vorm aan' (IV, 442). Voor Schopenhauer verklaart de oorsprong van onze emoties uit onze evolutiegeschiedenis vooral ook de voor een *animal rationale* opmerkelijke hardnekkigheid waarmee de meeste mensen zich aan hun illusies vastklampen en een groot deel van hun verstand gebruiken om ze te rationaliseren. Deze emoties zijn voorts niet gewoon simpele vergissingen, maar door de macht van onze emotionaliteit opgedrongen levensleugens, die er in wezen toe dienen om onze levenswil in stand te houden, tegen alle onaangename ervaringen in. In de filosofie zijn vooral die illusies van betekenis die betrekking hebben op zaken die onze ervaring te boven gaan en daardoor afgeschermd zijn tegen kritiek vanuit de empirie. Wie zich in het dagelijks leven aan illusies overgeeft, wordt meestal door het leven bestraft. Daarom staan in deze sfeer realiteitsgevoel, ervaring en levenswijsheid in het algemeen hoog aangeschreven bij de mensen.

Transcendentale illusies van godsdienstige of wereldbeschouwelijke aard stuiten daarentegen niet op negatieve reacties. Integendeel: ze bieden gewoonlijk troost en geborgenheid en stellen het individu in staat zijn begrensde leven een plaats te geven in een overkoepelende zingeving. Op deze wijze verklaart Schopenhauer niet alleen het geloof in God, maar ook grote delen van de traditionele metafysica. Vele metafysische constructies, zoals de wilsvrijheid, het vooruitzicht op onsterfelijkheid, een onafhankelijk van de mens bestaande

'zedewet' en de aanwezigheid van zin in de geschiedenis, zouden niet bestaan indien zij niet tegemoet zouden komen aan belangrijke behoeften van de mens: de behoefte om zich meester over het eigen leven te weten, de behoefte om de afhankelijkheid van de natuur te overwinnen, de behoefte aan een betrouwbaar richtsnoer voor het handelen en de behoefte om ontslagen te worden van de taak zelf een zin van het leven te ontdekken.

AUTEUR DIETER BIRNBACHER

NOTEN

1. Arthur Schopenhauer (1977). *Werke in zehn Bänden* (Zürcher Ausgabe). Zürich. Het romeinse cijfer verwijst naar het deel, het arabische cijfer geeft de bladzijde aan.
2. Disclaimer: met toestemming van de uitgever overgenomen uit Dieter Birnbacher (2010). *Schopenhauer. De macht van de wil*. Dieter Birnbacher. Uitgeverij Klement, Kampen. http://www.boekencentrum.nl/shop_details.php?productId=23683

Hume

“The passion is a violent emotion of the mind and sensitive to the appearance of a good or bad, or object which, owing to the original constitution of our faculties, is fit excite an appetite”

(Treatise on human nature)

Hegel

“Nothing great has done great in the world without passion”

(Reason in History)

Descartes

“You can usually appoint passions all the thoughts that are excited in the soul without the help of the will, and therefore no action that comes from her only by the impressions that are in the brain, because anything that is not action is passion”

(Treatise on the Passions of the soul)

Spinoza

“I mean disorders of the body through which the power to act in this body is increased or diminished, helped or reduced, and at the same time, the ideas of these disorders. When we can be the adequate cause of someone One of those conditions, so I mean by love action, in other cases a passion”

(Ethics)

Kant

“The inclination that the reason the subject can not be controlled or managed with difficulty there is passion”

(Anthropology from a pragmatic point of view)

Kierkegaard

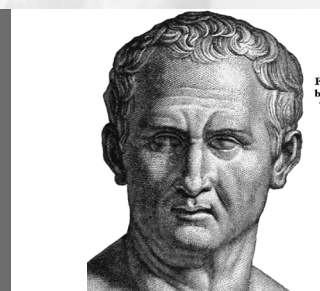
“We have lost more when we lost her passion when one has lost his passion”

(Diary of the Seducer)

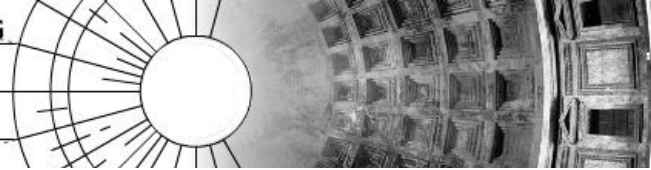
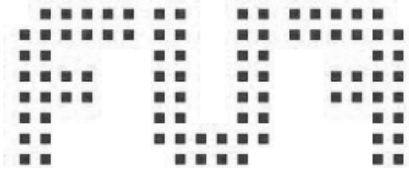

Cicero

“Zeno gives this definition of passion: Passion is a commotion of the soul opposed to right reason and against nature”

Picknick

De voorzitter van de FUF, **Wijcher van Dijk**, doet verslag van het reilen en zeilen van de vereniging.

Soms is het 't beste als je het simpel houdt. Kijk bijvoorbeeld naar het toetje. Een dessert klinkt wel mooi en bourgeois, maar het is ook riskant. Wat nou als je gegrilde vijgen met een soort kaneelvinaigrette en drie croutons krijgt? Een toetje is veiliger en doet vaak ook niet onder aan dergelijke liflafjes. Yoghurt met walnoten en honing bijvoorbeeld. Is doodsimpel en ultralekker. Lekkerder dan gegrilde vijgen in ieder geval.

Ljubljana is een vrij simpele stad. Het heeft een berg met een kasteel. Het heeft een centrum en een plein waar elke dag markt is met verse groente en telefoonhoesjes. Het heeft een ietwat vercrackte buitenwijk die met creatief laswerk en graffiti tot een hipsterparadijs is omgetoverd. Allemaal vrij standaard. Toen was daar de FUF en werd alles magisch. Graag gedaan, Slovenië! Wat voor saai weekend zouden de mensen bij het meer van Bled hebben gehad als er niet een stel domme Nederlanders waren geweest die moesten worden weggejaagd omdat je er niet mocht barbecueën? *De rien.*

Een Sloveen had zich wellicht op een gegeven moment afgevraagd: "Doe je dat thuis ook? [in het Sloveens]"

Het antwoord zou dan "Ja. [in het Nederlands]" zijn geweest. Dat wil zeggen, als we hem hadden verstaan. De picknick op de (dag na de) Dies van de FUF is een goed voorbeeld daarvan.

Wisten jullie trouwens dat 2 mei helemaal niet echt de verjaardag is van de FUF? Deze is blijkbaar op 6 juni, maar omdat de statuten die in 1985 zijn opgesteld pas in 1995 door een notaris zijn goedgekeurd, is er voor gekozen om de officiële geboorte van onze studievereniging ergens daar tussenin te plaatsen. Vandaar dat ik officieel van het 26e bestuur ben, terwijl ik eigenlijk van het 31e bestuur ben, of het 21e. *You decide.* Lijkt me vooral zuur voor die eerste vijf besturen. Het min vierde tot en met het nulde bestuur. De picknick was erg leuk, en al helemaal het paletballet feestje van de avond ervoor! Erg kleurrijke tafereelen, die natuurlijk allemaal op de website te zien zijn.

De eindejaarsbarbecue heeft het slecht voorspelde weer goed doorstaan. Het weer was slecht voorspeld want er was slecht weer voorspeld wat niet het geval bleek. Ik vond het leuk om velen van

jullie daar te zien, en om aan jullie het kandidaatbestuur van volgend jaar bekend te maken! Ze heten Wouter, Ernö, Jelmer, Joost, en Imke. Als je ze kent zal je vast net zo blij zijn als ik met dit team! Als je ze niet kent raad ik aan ze te leren kennen. Het zijn stuk voor stuk zeer competente, charmante, energieke en enthousiaste mensen, van wie we een hoop kunnen verwachten! In de tussentijd zullen jullie het nog eventjes met mij moeten doen, tot de algemene ledenvergadering op 14 september 2016. Ik hoop daar overigens al onze leden aanwezig te zien, want we gaan dan ook onze statuten wijzigen! Spannend. Maar serieus wees alsjeblieft aanwezig, en stuur een mailtje naar Marloes dat je komt: marloes.biel.fuf@gmail.com. Dan wil ik als laatste graag nog even zeggen dat het pakket met minuscule doosjes van Kellogg's® niet aan te raden is. Voor een fatsoenlijk ontbijt moet je er meteen twee gebruiken, en van sommige smaken is er maar één doosje. Moet ik dan Frosties® en Honey Pops® Loops® door elkaar gooien? We zijn niet in Vietnam mensen, er zijn regels. Goed dat wou ik nog even zeggen.

AUTEUR WIJCHER VAN DIJK

Maandag 23 augustus - Griezelen over de wetenschap

Lezing bij het kampvuur op de Kaaij door filosoof Hub Zwart

22:15 – 23:00 uur, Cultureel terras De Kaaij aan de

Lindenberghaven 1 in Nijmegen

Entree: gratis (inschrijven niet nodig)

Wat is er zo leuk aan griezelverhalen? Wat betekent het dat we angst en waanzin in het dagelijks leven proberen te vermijden, maar juist opzoeken in de literatuur? Filosoof Hub Zwart laat met 'Inferno' van Dan Brown als voorbeeld zien hoe dat zit. Programmamaker Liesbeth Jansen leest een van de spannendste passages uit 'Inferno' voor en een *singer songwriter* maakt deze lezing bij het kampvuur compleet. Hub Zwart is hoogleraar Filosofie aan de Radboud Universiteit. Hij onderzoekt de filosofische en maatschappelijke vragen die de natuurwetenschappen oproepen.

Meer informatie: <http://www.ru.nl/radboudreflects/agenda/aankomende-verdiepende-lezingen-debatten-iedereen/vm/festivals/2016/griezelen-wetenschap-lezing-kampvuur-kaaij/>

Donderdag 17 september — Waanzin Festival

Mag je nog wel afwijken van de norm?

12:30 – 17:00, Zuiderkerk aan het Zuiderkerkhof 72 in Amsterdam

Entree: € 37,50 (vooraf tickets bestellen)

We noemen steeds meer mensen abnormaal, geven duizenden kinderen Ritalin en meer dan een miljoen Nederlanders slikken antidepressiva. Mag je nog wel afwijken van de norm? Tijdens het Waanzin Festival plaatsen we kritische kanttekeningen bij de toenemende psychiatrisering en medicalisering van levensproblemen. Tegelijkertijd willen we laten zien waarom er meer ruimte moet zijn voor het afwijkende. Daarom belichten deze middag filosofen, gedragswetenschappers, ervaringsdeskundigen en kunstenaars vooral de bijzondere kanten van gekte en dagen we je uit om wat vaker buiten de lijntjes te kleuren.

Meer informatie: <https://www.filosofie.nl/waanzin/index.html>

11 september — Duurzaamheidscafé

Hoog tijd voor de oprichting van een Autoriteit Ethische Markten

15:00 – 17:00, Landgoed ISVW aan de Dodeweg 8 in Leusden

Entree: studenten € 10,00, anders € 25,00 (vooraf tickets bestellen, inclusief hapjes en drankjes)

Bedrijven hebben geen ethiek van zichzelf, daarvoor is een autoriteit ethische markten nodig. Zolang bedrijven nog geen CEO (*Chief Ethics Officer*) hebben, zullen zij zichzelf geen ethische grenzen opleggen. Daarom hebben we naast de Autoriteit Financiële Markten ook een Autoriteit Ethische Markten nodig. Met dr. Wouter Mensink, onderzoeker en auteur van 'Kun je een betere wereld kopen?' (2015), en prof. Silvie Bleker-Van Eyk, hoogleraar *Compliance and Integrity Management* aan de Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde.

Meer informatie: <https://www.isvw.nl/activiteit/duurzaamheidscafe-4>

Maandag 30 september — BETWETER Festival

For the bright and curious

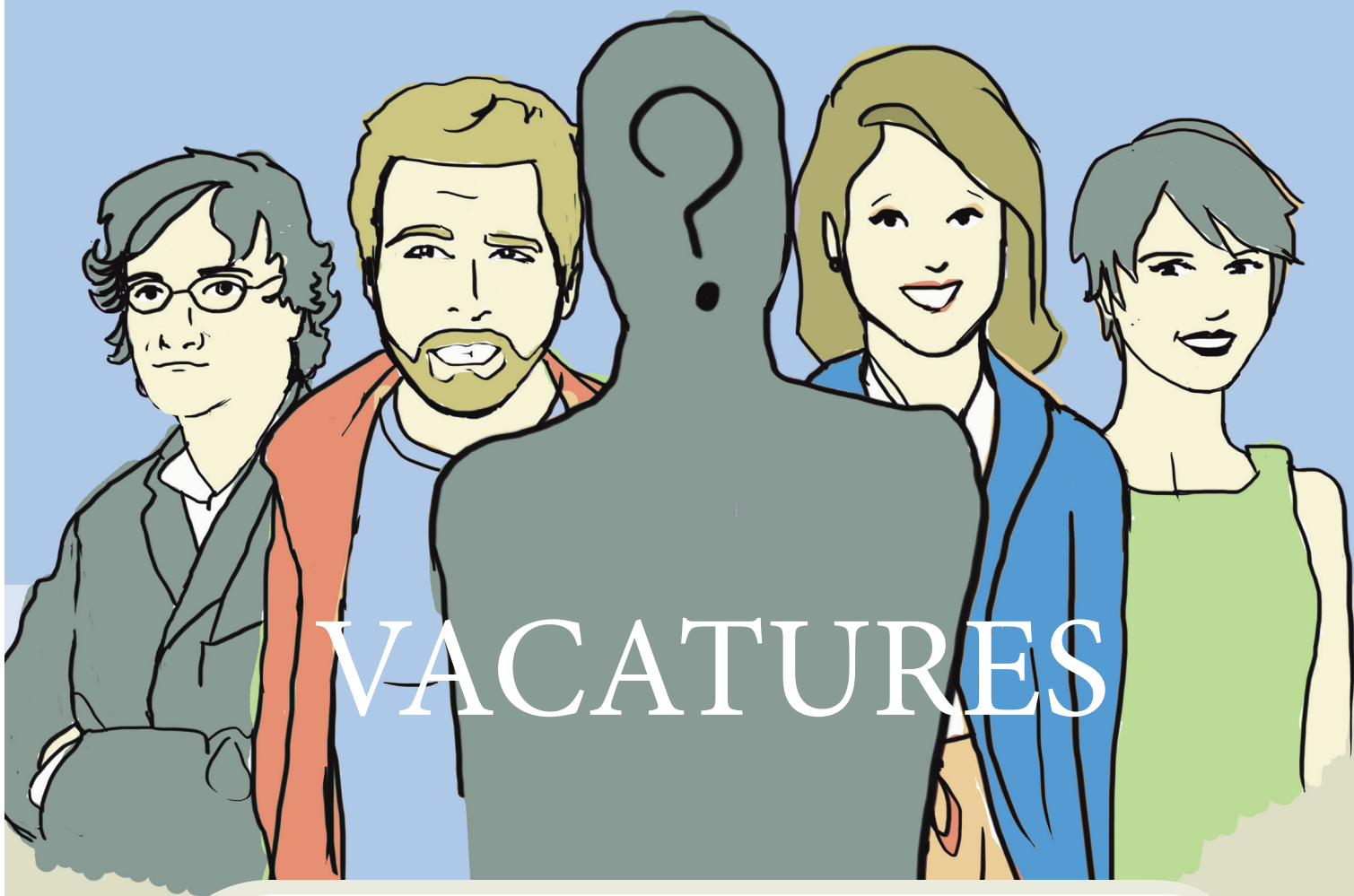
19:30 – 01:00 uur, TivoliVredenburg aan de Vredenburgkade 11 in Utrecht

Entree: € 10,00 (vooraf tickets bestellen)

Altijd al willen weten waarom mensen blozen van seks? Of echte gangsters lijken op die uit The Sopranos? En of intelligentie vastligt in je genen? Dan is het Betweter Festival wat voor jou! Op Betweter staat de mens centraal. Samen met wetenschappers en artiesten onderzoeken bezoekers het lichaam, de psyche en het gedrag van de mens — haar behoeftes en haar verlangens, haar lichte én haar donkere kanten. Uit het doorlopende programma in diverse zalen mix en match je je eigen route bij elkaar, langs talloze experimenten, performances, films, lezingen en talkshows. Een festival voor iedereen die het graag beter wil weten.

Meer informatie: <http://www.betweterfestival.nl/>

Dag filosofen,

Volgend studiejaar gaat een aantal redactieleden *De Filosoof* verlaten. We zijn daarom op zoek naar nieuwe mensen die ons team willen komen versterken met creatieve ideeën, een scherpe pen, een kritische blik en natuurlijk heel veel liefde en enthousiasme voor het blad.

De vacatures die openstaan zijn:

- Redacteur
- Vormgever (in samenwerking met de huidige vormgever, ervaring met InDesign is een pre)

Lijkt het je leuk om deel uit te maken van de redactie van *De Filosoof* en ervoor te zorgen dat er vier keer per jaar een goedgevulde editie bij iedereen op de mat valt? Stuur dan een mail naar de.filosoof@phil.uu.nl.

Mocht je meer willen weten over wat het precies inhoudt om redactielid te zijn, vraag gerust!

De Filosoof

www.facebook.com/defilosoof.uu

Volg ons op

